

İRAN-SUUDİ ARABİSTAN REKABETİNİN BÖLGESEL YANSIMALARI

KEMAL İNAT · VEYSEL KURT · ABDULLAH YEGİN · RECEP TAYYİP GÜRLER
ÖMER BEHRAM ÖZDEMİR · AYŞE SELCAN ÖZDEMİRCİ · İSMAİL AKDOĞAN

İRAN-SUUDİ ARABİSTAN REKABETİNİN BÖLGESEL YANSIMALARI

KEMAL İNAT · VEYSEL KURT · ABDULLAH YEGİN · RECEP TAYYİP GÜRLER
ÖMER BEHRAM ÖZDEMİR · AYŞE SELCAN ÖZDEMİRCİ · İSMAİL AKDOĞAN

COPYRIGHT © 2016

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayını, çoğaltılması veya dağıtımını yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Uygulama: Erkan Söğüt
Baskı: Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Caddesi No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE
Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90
www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43
Eyüp İstanbul TÜRKİYE
Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 1106
Washington, D.C., 20036 USA
Tel: 202-223-9885 | Faks: 202-223-6099
www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Kahire

21 Fahmi Street Bab al Luq Abdeen Flat No 19 Cairo EGYPT
Tel: 00202 279 56866 | 00202 279 56985 | @setakahire

İÇİNDEKİLER

ÖZET	7
GİRİŞ	8
İRAK	11
SURİYE	13
LÜBNAN	16
YEMEN	19
KÖRFEZ BÖLGESİ	22
AFGANİSTAN VE PAKİSTAN	24
SONUÇ	27

YAZARLAR HAKKINDA

Kemal İNAT

Lisans eğitimini 1992 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlayan Kemal İnat, doktorasını 2000 yılında Almanya'nın Siegen Üniversitesi'nde "21. Yüzyılın Başında Türkiye'nin Ortadoğu Politikası" başlıklı teziyle tamamladı. 2005 yılından beri yayımlanmakta olan Ortadoğu Yıllığı ve SETA tarafından 2009'dan beri yayımlanan Türk Dış Politikası Yıllığı isimli çalışmaların editörleri arasında yer alan İnat'ın, *Dünya Çatışmaları, Blätter für Deutsche und International Politik, Bilgi, Demokrasi Platformu* gibi birçok ulusal ve uluslararası kitapta ve hakemli dergide makaleleri yayımlandı. Halen Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde profesör olarak Ortadoğu çalışmaları, Türk dış politikası ve uluslararası çatışmalar alanlarında dersler veren İnat, aynı üniversitenin Ortadoğu Enstitüsü'nün de müdürlüğünü yürütmektedir.

Veysel KURT

Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 2006 yılında mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında başladığı yüksek lisansını 2009 yılında tamamladı. Doktora çalışmasına İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında devam etmektedir. Ortadoğu'da otoriteriyenizm, demokratikleşme, asker-sivil ilişkileri konularında çalışan Kurt'un, siyaset bilimi alanında yayımlanmış makaleleri ve yorumları bulunmaktadır.

Abdullah YEGİN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nden mezun oldu. 2000-2005 yılları arasında İran'da Şii teo-politiği ve Ortadoğu üzerine çalışmalar yaptı. İki kitap çevirisi ve çeşitli tercüme, telif makaleleri yayımlandı. Halen Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü'nde Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler alanında yüksek lisans yapmaktadır. SETA'da Avrupa araştırmaları alanında araştırmacı olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

Recep Tayyip GÜRLER

Lisans derecesini 2012 yılında Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde tamamladıktan sonra aynı yıl Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı. 2012'de Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlayan Recep Tayyip Gürler, halen Ortadoğu Enstitüsü'nde Irak masasında çalışmalarını sürdürmektedir.

Ömer Behram ÖZDEMİR

2009 yılında Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünü bitirdi. "Avrupa'da Milliyetçi Ayrılıkçı Hareketler: IRA ve ETA Örnekleri" başlıklı tezini 2012 yılında vererek Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'ndeki yüksek lisans eğitimini tamamladı. Halen Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü'nde doktora eğitimine devam etmektedir.

Ayşe Selcan ÖZDEMİRCİ

Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (2006) bölümünü tamamladıktan sonra Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü'nde Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri dalında yüksek lisans eğitimine başladı. 2011 senesinde Ürdün Üniversitesi Dil Merkezi'nde (II-TASOL) Arapça dil eğitimi alan Özdemirci 2013 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. Halen Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü'nde çalışmalarına devam eden Özdemirci aynı enstitüde doktora eğitimini de sürdürmektedir.

İsmail AKDOĞAN

Lisans derecesini 2010 yılında Abant İzzet Baysal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladıktan sonra aynı üniversitede Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı. Akdoğan, "İslam Devrimi'nden Arap Baharı'na İran-Suudi Arabistan İlişkileri" adlı tez çalışmasını 2013 yılında savunarak yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. 2013 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak göreve başlayan Akdoğan, aynı üniversitede doktora eğitimine devam etmekte ve Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü Körfez çalışmaları masasında çalışmalarını sürdürmektedir.

ÖZET

Ortadoğu'nun iki önemli bölgesel gücü olan İran ve Suudi Arabistan arasındaki güç mücadelesi çok uzun bir geçmişe sahip olsa da Arap Devrimleri ile başlayan sürecin iki ülke arasındaki bu mücadeleyi iyice derinleştirdiği ve bütün Ortadoğu bölgesi açısından çok ciddi sorunlar doğuracak boyutlar taşıdığı görülmektedir. Neredeyse bütün Ortadoğu ülkelerinin Tahran ile Riyad arasındaki güç savaşının cephesine dönüştüğü bir dönemde, bu çalışmada iki ülke arasındaki söz konusu mücadelenin farklı boyutları ve bölgesel yansımaları ele alınacaktır. Bu çerçevede, bugün İran ile Suudi Arabistan arasındaki rekabetin en kanlı sahnelerinin yaşandığı Suriye, Yemen ve Irak'ın yanında, Afganistan ve Pakistan üzerinde bu rekabetin hangi dinamikler üzerinden şekillendiği değerlendirilecektir. Benzer şekilde, sadece siyasi olarak değil, aynı zamanda coğrafi olarak da iki ülke arasında sıkışmış olan Bahreyn ve Körfez'deki diğer Arap devletleri üzerinden söz konusu güç mücadelesinin nasıl yürütüldüğü de analiz edilecektir.

Neredeyse bütün Ortadoğu ülkelerinin Tahran ile Riyad arasındaki güç savaşının cephesine dönüştüğü bir dönemde, bu çalışmada iki ülke arasındaki mücadelenin farklı boyutları ve bölgesel yansımaları ele alınacaktır.

GİRİŞ

Son dönemde Tahran ile Riyad arasında tırmanan gerginliğin Ortadoğu'daki çatışma ve savaşların büyümesine yol açacağından endişe ediliyor. İki ülkenin ekonomik ve askeri açıdan bölgenin en güçlü devletleri arasında yer almaları, aralarındaki rekabetin çok uzun zamandır sürüyor olması ve son dönemde her ikisinin de artan bir şekilde güç politikasına yönelmeleri bu endişeleri besleyen faktörler olarak öne çıkıyor. Bu çalışmada, Tahran ile Riyad arasındaki rekabetin nedenleri, bu rekabetin son dönemde neden daha büyük bir gerginliğe dönüştüğü ve eğer diplomasi yöntemiyle bu gerginlik çözülmezse bunun bölgesel yansımaların ne olacağı ele alınacaktır.

Önce iki ülke arasında neden sürekli bir rekabet ve gerginlik olduğuna cevap arayalım. Her şeyden önce bu rekabetin temel sebebinin Basra Körfezi'nin iki yakasındaki İran ve Suudi Arabistan'ın, gerek petrol ve doğalgaz rezervleri açısından çok zengin olan Körfez bölgesinde gerekse bütün Ortadoğu'da üstünlük kurma mücadelesine dayandığının altını çizmek gerekir. Bu yönüyle iki ülke arasındaki rekabet iki bölgesel güç arasında yaşanan üstünlük mücadelesi olarak adlandırılabilir. Bu mücadele sadece zengin enerji kaynaklarını kontrol etme çabasıyla sınırlı kalmayıp, Lübnan, Irak, Yemen, Suriye, Afganistan, Pakistan ve Körfez bölgesinde mezhepsel ya da etnik açıdan kendisine yakın olan kesimleri iktidarda tutma konusunda izlenen politikaya

kadar uzanmaktadır. Söz konusu bu ülkelerin bir türlü istikrara kavuşamamaların arkasında yatan sebeplerden biri de Tahran ile Riyad yönetimlerinin bu ülkelere yönelik müdahaleci politikalarıdır. Her iki ülkenin Ortadoğu'da izledikleri bu müdahaleci politikalar çoğu zaman “mezhepçi politika” olarak tanımlanmış ve eleştirilmiştir. Mezhepsel farklılıkların çatışmaya dönüşmesine zemin hazırlayan bu politikaların bütün Ortadoğu bölgesini daha da karanlık bir ortama sürükleyeceği endişeleri dile getirilmiştir. Hatta Brzezinski gibi bazı Batılılar, mezhepsel çatışma girdabına sürüklenen Ortadoğu'nun Avrupa'nın yaşadığı “30 Yıl Savaşları”nın başlangıcında olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bu noktada Suudi Arabistan ve İran'ın izledikleri politikanın gerçekten “mezhepçi” olup olmadığının incelenmesi konunun anlaşılması açısından yerinde olacaktır. Eğer mezhepçi politika ile kastedilen, bu ülkelerin kendi mezhepleri olan Şii ya da Vahhabi/Selefi kimliğe sahip olan başka ülkelerdeki halk gruplarına sahip çıkan ve onları korumayı amaç edinen politikalar ise Tahran ve Riyad'ın mezhepçi politika izlediğini ileri sürmek doğru olmayacaktır. Çünkü her iki ülkenin de çıkarlarıyla uyuşmadığı durumlarda başka ülkelerdeki Şii ya da Vahhabi/Selefi halklara destek olmadıkları görülmektedir. Fakat mezhepçi politika ile kastedilen, bu ülke yönetimlerinin, başka devletlerin sınırları içerisinde yaşayan kendileriyle aynı mezhepsel kimliği taşıyan halkların bu aidiyetlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları ise gerek Suudi Arabistan ve gerekse İran mezhepçi politika izlemektedir. Hatta bu ülkeler, başka ülkelerdeki kendileriyle mezhepsel yakınlığa sahip insanları kendi çıkarları doğrultusunda araç olarak kullanmakla kalmayıp, bu aracın etkinliğini artırmak için onların sayısını da artırmaya çalışmakta, yani şiileştirme ya da vahhabileştirme politikası da izlemektedirler. Ancak mezhepsel, etnik ya da sınıfsal aidiyetlerin dış politik çıkarları doğrultusunda kullanılması ne yeni bir olgudur ne de İran ve Suudi Arabistan'a özgüdür.

Gerek Ortadoğu bölgesindeki gerekse dünyanın başka yerlerindeki diğer birçok ülke bu tür aidiyetleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır. Ancak Tahran ve Riyad yönetimlerinin bu tür “mezhepsel aidiyetleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanan” politikalarda oldukça ileri gittikleri görülmektedir. Burada altı çizilmesi gereken bir başka nokta, bu tür mezhepçi politikaların aracı olarak kullanılan halk kesimlerinin genellikle bu “sahip çıkma süreçleri”nin kaybedenleri olarak karşımıza çıktıkları gerçeğidir. Lübnan, Suriye, Irak, Yemen, Afganistan ve Bahreyn halklarının yaşanan çatışmalarda asıl kaybeden taraf olmaları bu gerçeğin açık örnekleri olarak göze çarpmaktadır.

İran ile Suudi Arabistan arasındaki gerginliğin bir başka nedeni, uluslararası ilişkiler biliminin sıkça kullandığı “güvenlik ikilemi” kavramıyla açıklanabilir. Girdikleri bölgesel üstünlük mücadelesinde birbirlerini sürekli olarak kendi varlığına tehdit olarak gören iki devlet, çatışma yerine işbirliği eksenli bir ilişki geliştirmeleri durumunda her iki tarafın da kazanacağına inanmakta, karşı tarafın elde edeceği faydanın kendisi için mutlak zarar anlamına geleceği inancıyla sürekli olarak karşı taraftan daha güçlü olma çabası içerisinde olmaktadır. Bu çerçevede İran’ın Yemen, Lübnan ve Irak’ta izlemiş olduğu politikayı yayılcı ve saldırgan olarak değerlendiren Riyad yönetimi, kendi ülkesindeki Şii azınlığın da Tahran tarafından kısıktırılacağı endişesiyle bir yandan içeride bu azınlığa karşı baskıcı politikalara yönelmekte, diğer yandan da silahlanma harcamalarını her geçen yıl artırmaktadır. 2014 yılında 80 milyar doların üzerine çıkan askeri harcamasıyla ABD, Çin ve Rusya’nın ardından dördüncü sırada yer alan Suudi Arabistan, neredeyse geri kalan Ortadoğu ülkelerinin toplamı kadar askeri harcama yapmıştır.

Suudi yönetiminin bu şekilde silahlanması Tahran’da büyük bir endişeyle karşılanmış ve Riyad yönetimi Batı ile işbirliği yaparak İran’daki rejimi yıkmaya çalışmakla suçlanmıştır. Son dönemde ise İran, Suudi Arabistan’ı Sünni bir blok oluşturup

İran ve Ortadoğu’daki diğer Şii’leri tahakküm altına almaya çalışmakla itham etmektedir.

İki ülkenin birbirlerini büyük tehdit olarak görüp bu tehdidi bertaraf etmeye yönelik olarak silahlanma ve müttefik kazanma doğrultusunda attıkları adımlar karşılıklı tehdit algısını daha da artırmakta ve yukarıda değindiğimiz güvenlik ikilemi çerçevesinde bir kısır döngü oluşmaktadır.

İran ile Suudi Arabistan arasındaki rekabetin çerçevesini bu şekilde çizdikten sonra, bu rekabetin son dönemde neden daha büyük bir gerginliğe dönüştüğü sorusuna cevap arayalım. Şii din adamı Ayetullah Nimr’in idam edilmesi iki ülke arasındaki gerginliğin artmasının asıl nedeni değil, son dönemde artan gerginliğin su yüzüne çıkmasıdır. Riyad tarafından, Lübnan’dan sonra Irak’ta da her geçen gün etkisini artırmakla, Suriye’de Esed yönetimini iktidarda tutmakla ve Bahreyn’de Sünni iktidarı devirmeye çalışmakla suçlanan İran’ın son olarak Yemen’deki Şii Husilere destek vererek bu ülkede Suudi Arabistan karşıtı bir yönetim inşa etmeye çalışması Suudi yönetimi açısından bardağı taşıran son damla olarak görüldü. Yemen konusunda beklenmedik şekilde müdahaleci bir politikaya yönelen Suudi Arabistan Sünni Arap devletlerden oluşturduğu bir koalisyonla Yemen’e askeri müdahalede bulunarak artık İran’a karşı daha sert bir politika izleyeceğinin sinyallerini vermiştir. Bunun iki temel nedeni vardır.

İlk olarak, ABD’nin Ortadoğu bölgesindeki askeri varlığını azaltması sonrasında, Tahran’ın “yayılcı” olarak gördüğü politikalarına karşı artık Washington yönetimine güvenemeyeceğini gören Riyad yönetimi İran’a karşı kendisinin sahaya inmesi gerektiğini düşünmeye başlamıştır. Obama yönetiminin, ülkesinin Ortadoğu’daki askeri varlığını azaltmakla kalmayıp, nükleer konuda İran ile anlaşmaya gitmesi ve bu ülkeyle ilişkilerini “normalleştirmeye” çalışması Suudi yönetimini iyice endişelendirmiştir. Çünkü Obama’dan farklı olarak Kral Selman, İran’ın halen rejimini ve mezhebinin bölge ülkelerine ihraç etmeye çalıştığını ve askeri güç de kullanmak suretiyle bölgeyi istikrar-sızlaştırdığını düşünmekteydi.

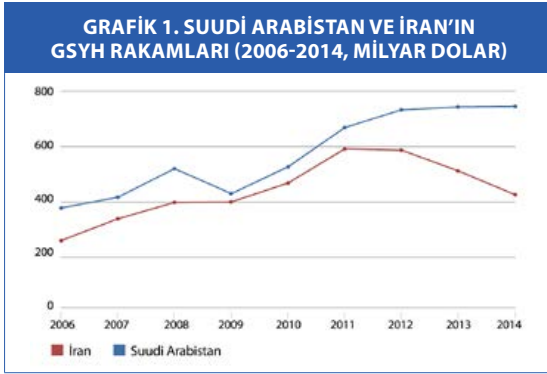
Suudi Arabistan'ın İran'a karşı artık daha sert bir politika izlemesinin ikinci nedeni ise ekonomik ve askeri açıdan ulaştığı düzeyin artık İran karşısında daha sağlam durması için yeterli olduğunu düşünmesidir. İran nükleer sorun nedeniyle ekonomik ve askeri yaptırımlarla boğuşurken gücünü artıran Suudi Arabistan 750 milyar dolara ulaşan gayrisafi yurtiçi hasılasıyla Türkiye'den sonra Ortadoğu'nun ikinci büyük ekonomik gücü konumundadır. Dünyanın en büyük petrol ihracatçısı olarak elde ettiği gelirlerin önemli bir kısmını silahlanma yolunda harcayan Riyad yönetimi ülkesini Ortadoğu'nun teknik açıdan en donanımlı devletlerinden biri yapmıştır. Ekonomik ve askeri açıdan elde ettiği bu gücü kullanmaktan çekinmeyen Suudi Arabistan, Suriye'de İran tarafından desteklenen Esed yönetimine karşı mücadele eden muhaliflerin en önemli destekçisi iken, Bahreyn'de Arap Devrimlerinin bir yansıması olarak çıkan isyanlar karşısında kendisine yakın olan el-Halife yönetimini iktidarda tutmak için BAE ile birlikte askeri müdahalede bulunmaktan çekinmemiş ve Yemen'de de Husilere karşı Hadi yönetimini askeri operasyonlarla desteklemeye devam etmektedir.

SUUDİ ARABİSTAN-İRAN KARŞILAŞTIRMASI (2014)			
	Suudi Arabistan		İran
GSYH (milyar \$)	746		425
Kişi Başına GSYH (\$)	24.064		5.379
İhracat (milyar \$)	342		95
İthalat (milyar \$)	147		67
Askeri Harcamalar (milyar \$)	80		14
Askeri Harcamalar/ GSYH	9,8		3,4
Nüfus (milyon)	31		79
Nüfusun Dinsel Dağılımı	Selefi Sünni	% 75	Şii % 88
	Diğer Sünni	% 10	Sünni % 10
	Şii	% 15	Diğer % 2
Nüfusun Etnik Dağılımı	Arap Diğer	% 90 % 10	Farisi % 58
			Azeri % 20
			Kürt % 8
			Lur % 6
			Arap % 2
			Diğer % 6

Kaynak: Dünya Bankası, UNFPA, WTO ve SIPRI verilerinden derlenmiştir.

İran ile Suudi Arabistan arasındaki rekabetin son dönemde daha büyük gerginliğe dönüşmesi sadece Suudi Arabistan'ın politikalarından kaynaklanmamaktadır. Riyad'la karşılaştırıldığında geleneksel olarak daha müdahaleci politikalar izleyen Tahran yönetiminin de son dönemde bu müdahaleci politikalarını artırdığı görülmektedir. Arap Devrimleri süreciyle birlikte Ortadoğu'nun sürüklendiği kaos ortamını kendi nüfuzunu artırmak için bir fırsat olarak değerlendirmek isteyen İran, bir yandan Lübnan ve Suriye'deki nüfuzunu korumaya çalışırken, diğer yandan Irak, Yemen ve Bahreyn'de yeni nüfuz bölgeleri kazanmaya çalışmıştır. Bunu yaparken temel olarak "Hizbullah modeli"ni kullanan Tahran yönetimi bu ülkelerde Hizbullah benzeri silahlı güçler oluşturulmasına destek vermesinin yanında, Kasım Süleymani gibi figürleri cepheye sürmekten geri durmamıştır. İran'ın müdahaleci politikalarındaki bu artış, kuşatılmışlık duygusuna kapılan Suudi Arabistan'ın güvenlik kaygılarını artırmış ve aynı sertlikte cevap vermesine yol açmıştır.

Tahran ile Riyad'ın uzun zamandan beri yürüttükleri ve özellikle Arap Devrimleri sürecinde tırmandırdıkları güç mücadelesinin her iki ülkeye maliyetinin oldukça yüksek olduğunu da ifade etmek gerekir. Grafik 1'de her iki ülkenin gayrisafi yurtiçi hasılasının Arap Devrimleri sürecinde nasıl gelişme gösterdiği görülmektedir. İki ülkenin bu süreçte bölgesel gelişmeleri kendi lehlerine çevirmek için başka ülkelere yaptıkları askeri ve ekonomik yardımların kendi ekonomik gelişmeleri üzerinde önemli miktarda olumsuz etki yaptığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda nükleer sorun nedeniyle giderek ekonomik ve siyasi baskı altına alınan İran'ın başta Suriye olmak üzere Ortadoğu'da izlediği müdahaleci politikanın sonucu olarak 2011 yılından itibaren GSYH'sinin sürekli olarak azaldığı görülmektedir. İran gibi yaptırımlara maruz kalmayan ve petrol satış miktarını sürekli artıran Suudi Arabistan'ın da ekonomik büyümesinin aynı dönemde yavaşlaması söz konusudur.

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator>

İki ülkenin Suriye ve Lübnan'dan Yemen ve Afganistan'a uzanan coğrafyada yürüttükleri üstünlük mücadelesinin sahaya yansıması her ülkede kendine özgü birtakım farklı özellikler gösterse de benzerlikler daha ağır basmaktadır. Her ikisi de nüfuzlarını artırmak istedikleri ülkelerdeki mezhepsel olarak kendilerine yakın gördükleri kesimlerle işbirliğine odaklanmakta ve iktidarın bu kesimler elinde olmasını sağlamaya çalışmaktadırlar. Bunu yaparken Suudi Arabistan daha çok finansal destek aracına başvurmakta, İran ise Hizbullah ve Ensarullah gibi paramiliter grupları gerektiğinde kendi askeri birlikleriyle destekleme yoluna gitmektedir. Şimdi iki ülkenin Ortadoğu'daki rekabetini en fazla hisseden ülkelerdeki bu rekabetin yansımalarını örnekleriyle inceleyelim.

İRAK

“İran-İrak coğrafyası ve kültürünün birbirinden ayrılması mümkün değil. İran şu an tarih boyunca olduğu gibi büyük bir imparatorluk halindedir. Bağdat da sadece medeniyet etkimiz altında olan bir ülke değil, kimlik, kültür merkezimiz ve başkentimizdir.”¹

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin danışmanlarından Ali Yunusi'nin Mart 2015'te yaptığı bir konuşmada söylediği iddia edilen bu cümleler aslında İran'ın Irak'a bakışını özetler niteliktedir. Her ne kadar İran makamlarınca bu cümlelerin Yunusi'ye ait olmadığı açıklansa da Irak Dışişleri Bakanlığı tarafından bu sözle-

rin kınanması ve sorumsuzca yapılan açıklamalar olarak nitelendirilmesi² bu sözlerin Iraklılar tarafından nasıl algılandığını göstermesi açısından önemlidir. İran'ın Irak üzerinde nüfuzunu genişletmeye başlaması ve bunun bölgedeki en büyük rakiplerinden Suudi Arabistan tarafından dengelemeye çalışılmasının oluşturduğu rekabet 2003 yılındaki ABD işgaline kadar geri götürülebilir.

2003 yılındaki ABD işgalinin ardından Irak'ta yaşanan gelişmeler ülkenin Tahran etkisine girmesinin önünü açmıştır. Bu gelişmelerden en önemlisi nüfusun yaklaşık yüzde 62'sini oluşturan Şiilerin iktidara gelmesidir. Söz konusu Şiilerin önemli bir kısmı Saddam Hüseyin döneminde Irak içinden veya dışından muhalefet hareketleri yürütürken İran tarafından desteklenmekteydi. Örneğin el-Hekim grubunun liderliğindeki Irak İslam Yüksek Konseyi ve Nuri Maliki, Haydar Abadi gibi isimlerin liderliğini yaptığı İslami Dava Partisi'nin (İDP) İran tarafından desteklendiği bilinmektedir. Şiilerin iktidara gelmesinin ve özellikle “baassızlaştırma” (de-baathification) politikasının ardından Sünni Arapların siyasi süreçten dışlanması ve baskı altına alınması Sünni grupların tepkilerine sebep olmuştur. Sünni Arapların siyasal ve toplumsal hayattan dışlanmasına tepki gösteren bölgesel ülkelerin başında ise Suudi Arabistan gelmiştir. Irak'taki Şii yönetiminin Sünnilere yönelik bu politikaları Suud yönetimi tarafından sık sık eleştirilmiştir. Bu gibi gelişmeler İran ve Suudi Arabistan'a sınırı olan Irak'ı iki ülkenin rekabet alanlarından biri haline getirmektedir.

İrak'ta 2003 sonrası kurulan yeni siyasi düzende İran'ın nüfuzunu artırması aslında kaçınılmazdı. Zira Irak'ta bürokrasinin, güvenlik kurumlarının ve siyasi pozisyonların yeni sahiplerinin çoğu İran'a yakın isimlerdi. Örneğin, 1980-1988 İran-İrak Savaşı'nda İran tarafında yer alarak Irak'a karşı savaşan Bedr Tugayları liderlerinden Baqir Jabr 2005 yılında İçişleri Bakanı olmuş ve

1. “Bağdat Başkentimizdir” Sözüne Tepki”, *Al Jazeera Türk*, 11 Mart 2015.

2. “Iraq Condemns Iranian President's Advisor's Comments That 'Baghdad, the Capital of the Iranian Empire'”, *Iraqi Dinar*, 11 Mart 2015.

bu örgütün savaşıları da yeni dönemde Irak polis teşkilatını oluşturmuştur.³ Aynı şekilde ordu içerisinde de Sünni komutanların yerine Şii komutanlar atanmıştır. 2005 yılında yapılan seçimlerde el-Hekim grubu ile İDP gibi oluşumların yer aldığı Şiiilerin ortak partisi olan “Birleşik Irak İttifakı” iktidara gelmiştir. Başbakan da İDP’nin önde gelen isimlerinden birisi olan İbrahim Caferi olmuştur.⁴ İran’a yakın olan bu grupların Irak’ta giderek güçlenmesi Sünnilerin tedirgin olmasına yol açmıştır. Iraklı “yeni” güvenlik güçlerinin Sünnileri gelişigüzel tutuklaması, protesto gösterilerini sert biçimde bastırması bu tedirginliği üst seviyelere çıkarmaktaydı. Sünnilerin yaşadığı bu sorunların temelinde ise kendi bölgelerinde etkin biçimde faaliyet gösteren el-Kaide⁵ ile aynı kefeye konulmaları yatmaktaydı. Iraklı Şii yöneticiler herhangi bir Sünni bölgesindeki protesto gösterisini çok rahat biçimde el-Kaide ile bağlantılı olarak gösterip şiddet kullanarak bastırma ve bu kişileri tutuklama yoluna gidebiliyordu. Bu durum ise hem Sünni siyasetçilerin hem de Sünni vatandaşların Şii yönetime olan öfkelerini artırmaktaydı.

Bu öfkenin ve Arap Baharı’nın Iraklı Sünniler üzerinde uyarıcı bir etki meydana getirmesi sonucu Sünnilerin protesto gösterilerinde artış yaşanmıştır. Bu protestolara destek olan Tarık Haşimi, Rafi İsvani ve Ahmed Alvani gibi önemli Sünni politikacıların “terör” suçlamasıyla siyaset dışına itilmeleri Sünni grupların 2013 yılı sonunda silahlı mücadeleye başlaması ile sonuçlanmıştır. Bu süreç içerisinde dönemin Başbakanı Nuri Maliki’nin Suudi Arabistan’ı Irak’taki terör olaylarından sorumlu tutması gösteriyor ki, Irak’taki Şii yönetim Sünnilerin huzursuz olmasının müsebbibini biraz kolaycılığa kaçarak biraz da İran’ın etkisiyle dışarıda aramaktadır. Suudi Arabistan’ın Irak içerisindeki Sünni aşiretler vasıtasıyla Şiiilerin ağırlıkta ol-

duğu hükümeti ve dolayısıyla İran’ı dengelemeye çalıştığı söylenebilir. Fakat DAİŞ gibi, kendisi için de tehdit olan bir örgütün yanı başındaki topraklarda güçlenmesine katkı sağladığına dair net veriler mevcut değildir. Nitekim Suudi yönetiminin Irak içerisinde İran etkisine karşı direnen Sünni aşiretler ile DAİŞ’in birbirinden ayrı tutulması gerektiği yönündeki açıklamaları⁶ Sünni aşiretler ile Suudi Arabistan ilişkisini göstermektedir.

Özellikle 2014 yılı Haziran ayında Musul’un Şii yönetimin kontrolünden çıkması ve DAİŞ başta olmak üzere çeşitli Sünni grupların hakimiyeti altına girmesinin ardından Irak’taki Suudi Arabistan-İran rekabeti başka bir boyuta taşınmıştır. Riyad, Irak’ın içine düştüğü bu durumun Nuri Maliki’nin mezhepçi politikalarından kaynaklandığını açıklamıştır.⁷ Maliki’nin ise isyancıların ve gerçekleşen terör saldırılarının arkasında Suudi Arabistan’ın olduğunu iddia etmesi⁸ zaten iyi olmayan ilişkileri daha da germiştir. DAİŞ’in Musul’un ardından İran sınırı ve Bağdat çevresine kadar uzanan hatta alan hakimiyeti kazanarak ilerlemesi İran’ın Irak’a daha fazla müdahil olması sonucunu da doğurmuştur. Ayetullah Sistani’nin DAİŞ’e karşı cihat fetvası ile birlikte on binlerce Şii’nin gönüllü olarak silahaltına girmesini önemli bir fırsat olarak gören Tahran yönetimi bu Şii milis gruplar vasıtasıyla Irak içerisindeki operasyonları yönetmeye başlamıştır. İran Devrim Muhafızlarına bağlı Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani’nin Hadi Amiri ve Ebu Mehdi el-Mühendis gibi Iraklı Şii milis komutanları ile operasyon sahasındaki samimi görüntülerinin sosyal medyada çokça yer alması İran’ın Irak üzerindeki hakimiyet iddiasının açık bir tezahürü şeklinde okunabilir.

Suudi Arabistan’da Şii din adamı Ayetullah Nimr’in idam edilmesinin ardından Ortadoğu’da Şiiilerin yaşadığı ülkelerde meydana gelen protes-

3. “Badr Corps”, Global Security, <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/badr.htm>.

4. Kemal İnat, “Irak 2005”, *Ortadoğu Yılığ 2005*, Ed. Kemal İnat, Ali Balcı, (Nobel Yayınları, Ankara: 2006), s. 67-75.

5. Günümüzde DAİŞ adıyla bilinen bu örgüt 2004-2014 yılları arasında el-Kaide’nin Irak kolu olarak faaliyet yürütmekteydi. Günümüzde ise DAİŞ’in el-Kaide ile organik bir bağlantısı bulunmamaktadır.

6. “Saudi Arabia Sees Allies Among Iraq’s Sunni Tribes”, *Al Monitor*, 25 Haziran 2014.

7. “Saudi Rejects Foreign Interference in Iraq, Blames ‘Sectarian’ Maliki”, *Reuters*, 16 Haziran 2014.

8. “Maliki Accuses Saudi Arabia of Backing Rebels”, *Al Arabiya*, 17 Haziran 2014.

tolar Irak'ta da yaşanmıştır. Iraklı Şii'leri mobilize etmede ön planda olan Şii din adamlarından Sistani'nin idamı kınaması ve Sadr'ın protesto çağrısında bulunması Şii halkın sokağa çıkmasına neden olmuştur.⁹ Protestoların şiddeti 1990 yılından bu yana kapalı olan ve 25 yıl sonra yeniden açılan Suudi Arabistan'ın Bağdat Büyükelçiliğine roketli saldırı düzenlemeye kadar varmıştır.¹⁰ Maliki'nin yerine başbakan olarak gelen Haydar Abadi'nin nispeten ılımlı politikaları ile düzelmeye emaresi gösteren Irak-Suudi Arabistan ilişkilerinin bu saldırı ile tekrar gerginleşmesi muhtemel gözükmemektedir. Saldırıyı gerçekleştiren Hareket el-Nujaba grubunun İran ile olan bağlantısı göz önüne alındığında, Suudi Arabistan-Irak ilişkilerinin düzelmesinden rahatsız olması muhtemel olan İran içerisindeki bir grubun bu saldırıdan sorumlu olma olasılığı akıllara gelmektedir. Bu saldırının ardından Irak Dışişleri Bakanı İbrahim Caferi'nin İran ile Suudi Arabistan arasındaki bu gerilimde Irak'ın arabuluculuk yapabileceğini açıklaması ve Başbakan Abadi'nin İran içerisinden geldiği iddia edilen Suudi Arabistan'ın Bağdat Büyükelçiliğinin kapatılması yönündeki baskılara direnmesi ise Irak yönetiminin bu krizde taraf olmak istemediği şeklinde yorumlanmaktadır.¹¹

Son gelişmeler göstermektedir ki, İran ve Suudi Arabistan'ın bölgedeki güç mücadelesi her geçen dönem Irak üzerinde daha da fazla hissedilmektedir. Riyad'ın Iraklı Sünni aşiretlere desteği ve bu aşiretlerin önemli isimlerinin İran'a yakın Şii yönetimlerini hayati tehdit olarak görmeleri; aynı şekilde Şii yöneticilerin de Sünnileri genel olarak terör eylemlerinden sorumlu tutması Irak içerisindeki Şii ve Sünni halkın barışçıl bir şekilde yaşamasına engel teşkil etmektedir. Bu engelin ortadan kalkması için ilk olarak sorumluluk Iraklı yöneticilere düşmektedir. Siyasi ve toplumsal hayatta daha fazla temsil edilme gibi meşru

taleplerde bulunan Sünni gruplar ile DAİŞ gibi terör eylemleri düzenleyen Sünnilerin aynı görülmemesi ve buna göre politikalar belirlenmesi gerekmektedir. Sünnilerin geri kazanılması için de Sünnilere nefret duyan, Iraklı olmaktan çok İranlı gibi duran Şii milis kuvvetlerin ülkedeki faaliyetleri sona erdirilmeli ve Irak ordusu çatısı altında terör ile mücadele edilmelidir.

İkinci olarak da Suudi Arabistan ve İran'ın mezhep kartını oynamaktan vazgeçmesi gerekmektedir. Toplumların yönlendirilmesinde çok etkili olan mezhep vurgusundan vazgeçilip iki mezhebe mensup Müslümanların aslında "aynı dine" inandıkları ve birlikte yaşamalarında bir sorun olmadığı ön plana çıkarılmalıdır. İnsanları bu doğrultuda yönlendirme noktasında da ön plana çıkması gerekenler iki mezhebin ılımlı din alimleridir. Fakat kısa ve orta vadede iki ülkenin de bu politikalarından vazgeçeceğini beklemek çok gerçekçi görünmemektedir.

Sonuç olarak, bölgedeki İran-Suudi Arabistan rekabeti devam ettikçe ve Irak'ta tüm toplumu kapsayıcı bir siyasi yönetim kurulmadıkça Irak'taki bu gerilimlerin devam edeceği söylenebilir.

SURİYE

Suriye'de 2011'den beri devam eden iç savaş ülkede farklı siyasi, etnik ve mezhebi grupları karşı karşıya getirirken, ülke bölgesel aktörler için de bir mücadele sahası haline gelmiştir. Suudi Arabistan, sokak gösterileri ve buna Esed güçlerinin sert müdahalesiyle başlayan sürecin ilk günlerinden itibaren Esed karşıtı bir yol tutmuştur. Riyad'ın bu dönemdeki söylemleri, 2011'de Esed yönetiminin kınanması ve ölümlerin bir an önce durdurulmasından,¹² 2015'te Esed'in kendi isteğiyle istifa etmesi gerektiğinin ya da silah yoluyla düşürüleceğinin Suudi Arabistan Dışişlerince dile getirilmesine kadar varmıştır.¹³

9. "Iraq's Sistani Condemns Nimr Execution, Sadr Organizes Protests", *Reuters*, 3 Ocak 2016.

10. "Suudi Arabistan'ın Bağdat Büyükelçiliği'ne Saldırı", *Haber 7*, 4 Ocak 2016.

11. "Iraq Will Mediate in Saudi/Iran Row, Says Foreign Minister", *SRN News*, 6 Ocak 2016.

12. "Saudi Condemnation of the Violence in Syria: Is the Hariri Killing Coming Back at Assad?", *IB Times*, 8 Ağustos 2011.

13. "Saudi Arabia: Assad Must Resign or be Forced From Power", *Al Jazeera*, 10 Aralık 2015.

İran tarafında ise, Arap Baharı'nın başında ayaklanmaların yanında durarak alınan pozisyon Suriye'de tam tersi bir siyaset ile sekteye uğramıştır. 1979 devriminden bu yana bölgedeki en yakın ve sadık müttefiki olan Suriye'deki Baas rejimine karşı gerçekleşen ayaklanmanın içinde ABD ve İsrail'in parmağının olduğu bir oyun olarak değerlendirilen İran,¹⁴ sokak olaylarının ve yeni yeni patlak veren çatışmaların bastırılması için Baas rejimine içlerinde Devrim Muhafızları unsurlarının da bulunduğu askeri danışmanlar göndermiştir.¹⁵ Hatta bu dönemde, Suriye rejiminin önemli figürlerinden olan ve Şebbiha adlı milis güçlerin eylemlerinin organizatörü olarak görülen Mahir Esed ile İran istihbaratı arasında işbirliği olduğu iddiaları da gündemde yer almıştır.¹⁶

Irak'taki nüfuzu her geçen gün artan İran için Suriye'de statükonun mevcut haliyle korunması Hizbullah'a yardım koridorunun korunma altına alınması manasına geliyor. Bir başka ifadeyle Bağdat-Şam-Beyrut hattının orta noktasının güvenliği İran'ın bölgesel aktörlük iddiasının omurgasını oluşturmaktadır.

Suudi Arabistan ise, Esed rejiminin çöküşü sonrası ülkede azınlık Baas rejiminin aksine çoğunluk olan Sünnilerin etkin olduğu bir rejimin hakim olabilmesi için Tahran ile aradaki rekabetin önemli bir cephesi olarak Suriye'yi seçmiştir. Zira baskıcı Baas yönetiminin alt edilmesi ve yeni bir düzenin inşası aynı zamanda Şam'da İran'ın etkisinin minimuma inmesi anlamına gelmekteydi. Bu da Tahran ile Beyrut'un bağlantısını keserken, bir yandan da İran'ı bölgede dengelemeye çalışan bir diğer bölgesel aktör olan Türkiye ile Suudi Arabistan'ın da temasının artması anlamını taşımaktaydı.

Riyad ile Tahran arasında Suriye merkezli gerçekleşen mücadelede askeri ve siyasi hamleler süreç içerisinde evrim geçirmiştir. İran diplomatik

çabalar çerçevesinde Rusya'nın bölgeye müdahalesi için çaba sarf ederken, Suudi Arabistan ise Suriye Ulusal Koalisyonu (SMDK) üzerindeki nüfuzunu artırmak ve bazı muhalif grupları bir araya getirerek kendi elini güçlendirmek istemiştir. Lakin iki ülke arasındaki asıl rekabet, İran'ın doğrudan Suudi Arabistan'ın ise şu ana kadar dolaylı müdahaleleriyle askeri alanda yaşanmıştır. Ayaklanmanın ilk günlerinde istihbarat ve askeri danışman desteği ile bölgeye müdahale eden İran, Baas yönetiminin art arda yaşadığı kayıplardan sonra askeri olarak giderek daha fazla soruna müdahil olmaya başlamıştır. Bu durum bir yandan İran'ın Suriye'deki savaşa artık doğrudan taraf olması manasına gelirken, öte yandan müttefiki Suriye yönetiminin de ayakta kalabilmek için dış desteğe muhtaç duruma geldiğini göstermektedir.

İran'ın askeri hamlelerine bakıldığında üçlü bir yapı görülmektedir. İranlı unsurlar, İran adına vekalet savaşı veren Iraklı, Afgan, Pakistanlı Şii milis güçler ve Hizbullah. İran'ın koordine ettiği bu askeri unsurların 2016 Ocak itibarıyla Şam, Dera, Güney Halep ve Kalamun bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Buradan yola çıkarak İran koordinasyonundaki güçlerin rejimin güvenliği adına Şam ve çevresini, Hizbullah'ın güvenliği adına Kalamun başta olmak üzere Lübnan ile Suriye arasındaki sınır bölgesini ve muhaliflerin hayat damarlarını kesmek amacıyla da Halep bölgesini hedef aldıkları söylenebilir. Zira ne Esed güçlerinin 2015'te DAİŞ'e karşı kayıplar yaşadığı Humus kırsalında ne de aynı yılın ilk aylarında muhaliflerin neredeyse tamamen rejimden arındırdığı İdlip vilayetinde yaşanan çatışmalarda yabancı Şii milis varlığı pek gözlenmemiştir. Şii Afganlardan oluşan Fatımi Tugayı Tahran'ın Afgan milisleri mobilize etmekte kullandığı bir yapı olarak göze çarpmaktadır. Her ne kadar Tahran ve Fatımi Tugayı resmi bağlantıları reddetseler de örgüte katılımlar İran merkezli olarak gerçekleşirken, Suriye'de ölen üyelerinin cenazelerinde ise İran Şehitler ve Gaziler Kurumu'nun logosunun da bulunduğu posterler kullanılmaktadır.¹⁷

14. Geneive Abdo, "How Iran Keeps Assad in Power in Syria", *Foreign Affairs*, 25 Ağustos 2011.

15. "Iran Reportedly Aiding Syrian Crackdown", *The Washington Post*, 27 Mayıs 2011.

16. "Iranian Intelligence Service Supports Maher al-Assad Oppression", *Today's Zaman*, 22 Haziran 2011.

17. Phillip Smyth, "Iran's Afghan Shiite Fighters in Syria", *The Washington Institute*, 3 Haziran 2014.

İraklı milis güçlere bakıldığında ise çok sayıda silahlı grupla karşılaşılmaktadır. Kataib Hizbullah, Kataib Seyyid eş-Şüheda, Ammar bin Yasir Tugayı, Zülfikar Tugayı, Nuceba Hareketi ve Ebu Fadl el-Abbas Tugayı ilk göze çarpan gruplardır. Bilhassa 2015'in ikinci yarısıyla birlikte tekrar yoğun bir şekilde Suriye'ye intikal eden bu grupların¹⁸ özellikle Şam ve Güney Halep¹⁹ cephelerinde kullanıldıkları görülmektedir. Hizbullah ise sadece Şam'da ve Halep'te değil aynı zamanda Lübnan'a komşu Kalamun bölgesinde yoğun olarak etkinlik göstermektedir. Kuseyr ve Zabadani gibi muhalif kontrolündeki bölgelere yapılan operasyonlarda ön saflarda olan Hizbullah'ın Suriye'deki kayıpları 2015'in ilk yarısı itibarıyla 700 ila 1.000 arasında seyretmiştir.²⁰ Son çeyrekte bilhassa güney Halep'te yaşanan ağır Şii milis kayıplarının ardından, bu ivmeyle sürmesi durumunda ilerleyen dönemde İsrail'e karşı yaşanan kayıpların ötesine de geçmesi muhtemeldir. İran'ın doğrudan müdahalesi ise İran Devrim Muhafızları unsurları üzerinden gerçekleşmektedir. 2015'in son çeyreği itibarıyla 150'nin üzerinde İranlı resmi askeri unsurun Suriye'de yaşamını yitirdiği bilinmekteyken²¹ bilhassa güney Halep ve Hama kırsalında son dönemdeki yoğun Şii milis kayıplarında İranlı unsurların da yer aldığı düşünülürse güncel sayının çok daha yukarılara çıkmış olduğu aşıkardır. Ayrıca İran, Suriye'de sadece düşük rütbeli unsurlarını değil General Hüseyin Hamedani gibi İran-İrak Savaşı'nda yer almış, 2009 seçimlerinden sonra İran'da reform yanlısı Yeşil Hareket'in sokağa çıktığı gösterileri bastırmakta önemli role sahip, Kasım Süleymani'den sonra İran'ın Suriye'deki en önemli askeri unsuru olan bir figürü de kaybetmiştir.²²

18. Phillip Smyth, "Iran's Iraqi Shiite Proxies Increase Their Deployment to Syria", *The Washington Institute*, 2 Ekim 2015.

19. "Suriyeli Muhalifler 50 Şii Milisi Etkisiz Hale Getirdi 4 Milisi Esir Aldı", *Anadolu Ajansı*, 20 Aralık 2015.

20. Dan De Luce, "Syrian War Takes Rising Toll on Hezbollah", *Foreign Policy*, 9 Temmuz 2015.

21. Henry Johnson, "Mapping the Deaths of Iranian Officers Across Syria", *Foreign Policy*, 30 Ekim 2015.

22. Phillip Smyth, "Iran's Losing Major Operatives in Syria", *The Daily Beast*, 14 Ekim 2015.

Suudi Arabistan'ın askeri varlığı ise İran'ın aksine doğrudan müdahaleden uzaktadır. Bununla birlikte başta seküler bazı ÖSO unsurları olmak üzere Suudi Arabistan'ın Suriye muhalefetinden farklı çevrelerden müttefikleri bulunmaktadır. Kuzey Suriye'de bir dönem ABD ile birlikte İslamcı muhaliflere alternatif oluşturmak amacıyla ÖSO çizgisindeki Cemal Maruf'u destekleyen²³ Suudi Arabistan güney Suriye'de ise ÖSO Güney Cephesi hareketini ciddi şekilde desteklemiştir.²⁴ Kuzeydeki Cemal Maruf tecrübesi, Maruf'un disiplinsiz ve yetersiz birliklerinin Nusra Cephesi tarafından bölgeden sürülmesiyle başarısız bir şekilde sonuçlanmıştır. ÖSO Güney Cephesi ise askeri varlık olarak gücünü korusa da, askeri kapasitelerinin yetersizliği dolayısıyla Dera'da Esed güçleri ve Şii milislere karşı son dönemde arzu edilen ilerlemeleri gerçekleştirilememiştir.

Suriye'de 2011'den beri devam eden iç savaş ülkede farklı siyasi, etnik ve mezhebi grupları karşı karşıya getirirken, ülke bölgesel aktörler için de bir mücadele sahası haline gelmiştir.

Suudi Arabistan'ın İslamcı muhalifler içerisinde en yakın işbirliği içerisinde olduğu grup ise Şam merkezli İslam Ordusu grubudur. Şam başta olmak üzere Suriye'deki savaşın çoğu cephesinde bulunan örgütün yakın zamana kadarki lideri Zahran Alluş, aynı zamanda Suriye muhalefetinin Nusra Cephesi dışındaki İslamcı gruplardan en büyüklerinin bir araya gelerek ilan ettikleri İslami Cephe'nin de askeri lideri olarak bilinmekteydi. Suudi Arabistan ile yakın ilişkilere sahip olan Alluş'un liderliğindeki İslam Ordusu grubu İslami Cephe koalisyonu içerisinde Suudi Arabistan'dan en çok destek alan ve de askeri kapasite olarak Ah-

23. Liz Sly, "The Rise and Ugly Fall of a Moderate Syrian Rebel Offers Lessons for the West", *The Washington Post*, 5 Ocak 2015.

24. Joshua Landis, "Saudis and CIA Agree to Arm Syrian 'Moderates' with Advanced Weapons", *Syria Comment*, 15 Şubat 2014.

raruş-Şam grubuyla birlikte en güçlü grup konumundadır. Alluş'un Aralık 2015'te bir Rus hava saldırısı sonucu öldürülmesi Suudi Arabistan'ın sadece güçlü bir askeri müttefiki değil ayrıca siyasi olarak da diğer İslamcı muhalif grupların çoğunun aksine pragmatik bir figürü kaybetmesi anlamına gelmektedir. Yukarıda bahsi geçen grupların dışında Suudi Arabistan, bilhassa Rus hava desteği ile Hamada başlayan operasyonlar sürecinde Gab Ovası'ndaki ÖSO birliklerine yoğun anti-tank füzesi sağlamasıyla rejimin ilerlemesine engel olmuş ve hatta bu dönemde muhalif gruplar kimi yerlerde ilerlemeler sağlamıştır.²⁵ Keza hem İran'ın son bir yılda Suriye'deki askeri varlığını sürekli arttırması hem de Rusya'nın askeri müdahalesi sonrasında, Suudi Arabistan ile Suriyeli muhalif grupların daha önce işbirliği önünde kendilerine engel olan ideolojik farklılıkları en azından şimdilik bir kenara bıraktıkları söylenebilir. Son dönemde Suriye İslami Konseyi, İslam Ordusu, Feylakuş-Şam, Ahraruş-Şam, Müslüman Kardeşler, SMDK, Şam Cephesi ve çok sayıda ÖSO grubu, hem Suudi Arabistan'ın Yemen'e askeri müdahalesini hem de İran ile diplomatik ilişkileri kesme kararını memnuniyetle karşıladıklarını ilan eden resmi açıklamalar yaptılar.

İki ülke arasındaki rekabetin Yemen ayağında Suudi Arabistan doğrudan müdahaleci konumunda yer alırken Suriye ayağında ise İran doğrudan müdahale eden bir aktör konumundadır. Suudi Arabistan'ın ise Beşar Esed'in akıbeti hususunda "ya görevini kendi bırakacak ya da cebren bırakılacak" çizgisindeki söylemi devam etmektedir.²⁶ Her iki tarafın da buldukları çizgiden kısa vadede geri adım atacaklarına dair bir emare gözükmemektedir. Bu çerçevede 2016 yılında, İran'ın Halep ve Şam'da muhalifleri tamamen kısaç altına almak ve ülkenin bu en büyük iki şehrindeki muhalif varlığının direncini kırmak isteyeceği muhtemeldir.

25. "Saudi Arabia's 'Intensified' Support to Syrian Rebels Is Reportedly Slowing Regime Advances", *Reuters*, Kasım 2015.

26. "Saudi FM: Assad Must Go or Face 'Military Option'", *Al Arabiya*, 30 Eylül 2015.

Buna karşın Suudi Arabistan'ın sahada artık çok daha fazla sayıda muhalif grupla doğrudan işbirliği yapacağı ve özellikle Dera ile Hama kırsalında rejim güçlerinin diğer cephelerdeki baskısını kırmak adına yoğunlaştığı bir karşı senaryo ile de karşılaşılabilir. Zira ne zaman Şam'daki baskı kırılmak istendiyse Dera'da ve ne zaman Halep'teki baskı kırılmak istendiyse de Hamada yoğun muhalif hareketliliği gözlenmiştir. İran'ın geçen yıllar içerisinde Ortadoğu'da elde ettiği nüfuz alanı ve Rusya'nın müdahil bir güç olarak varlığının ardından, Suudi Arabistan'ın İran hususunda bilhassa da Suriye özelinde Türkiye ve Katar ile yakınlaşmasının da Türkiye ve Katar destekli muhalif gruplara Suudi desteğinin gelebileceği sonucunu doğurabilir.

İran'ın ise son aylarda yaşanan ağır kayıplardan sonra özellikle güney Halep cephesine Iraklı Şii milis gruplarını yerleştirerek İranlı askeri unsurların varlığını nispeten geri hatlara çektiğine dair iddialar bulunmaktadır. Tahran'ın, başta Hamedani olmak üzere sayıları sürekli artan üst düzey Devrim Muhafızı kayıplarının önüne İranlı unsurları Iraklı unsurlarla ikame ederek geçmeye çalıştığı söylenebilir. Ancak Şii milislerin mevcut olduğu cephelerde idarenin önemli oranda İranlı komutanlara ait olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Suriye'deki iç savaş sürecinde bu kadar etkili olan Tahran ve Riyad yönetimlerinin bundan sonraki politikalarının da bu savaşın dışıta çok etkili olacağı ve bu iki ülke arasında başka alanlarda yaşanacak daha büyük sorunların Suriye sorununa barışçıl çözüm bulunması şansını azaltacağı görülmektedir.

LÜBNAN

Lübnan, yapay sınırları ve tarihinde maruz kaldığı müdahaleler nedeniyle bölgede yaşanan problemlerin her zaman etkisi altında kalmıştır. Köklü problemlere sahip siyasi yapısı ve "ortaklıkçı" demokrasinin reel politikası yansıtması ülke içindeki siyasi otorite boşluğunu giderek daha

da derinleştirmiştir.²⁷ Lübnan'ı devletsiz ülke konumuna getiren bu boşluk 1975-1989 yılları arasındaki kanlı iç savaş süresince ülkenin mezhep kotalarına dayalı siyasal sistemini iyice zayıflatmıştır. Bu durum Lübnan'ı dış müdahalelere açık bir ülke konumuna getirmekle kalmamış, ayrıca ülkenin kaderinin ülke dışı aktörlere daha bağımlı hale gelmesine de neden olmuştur.

İran ve Suudi Arabistan'ın bölgedeki çatışan çıkarlarına dayalı güç savaşı ve bu güç savaşının Lübnan üzerinden temsilen yürütülmesi, Lübnan krizine dair çok sayıda olayın perde arkasında bu iki ülkenin yer almasıyla ifade bulmuştur. Suriye İç Savaşı ile birlikte söz konusu durum daha da derinleşmiş ve Lübnan'ı daha fazla etkilemeye başlamıştır. Bu bağlamda Suudi Arabistan ile İran arasındaki tırmanan rekabetin ve son olarak Suudi Arabistan'da gerçekleştirilen idamların Lübnan üzerinde siyasi, ekonomik ve güvenlik endişeleri olmak üzere üç temel noktada etkili olabileceği dile getirilebilir.

Tahran ile Riyad arasındaki rekabetin krize dönüşmesinin zaten işlerin yolunda gitmediği Lübnan'da olumsuz etkiler yaratma potansiyeli, Lübnan içerisindeki, belli ölçülerde geçmişe de dayalı, ittifak ve ihtilaflardan kaynaklanmaktadır. Lübnan'daki siyasi otorite boşluğu bölge üzerinde hakimiyet kurmak isteyen aktörler tarafından sıklıkla manipüle edilmiş ve Lübnan vekalet savaşlarının etkisi altında varlığını sürdürmeye çalışmıştır.²⁸ Gerek bölge içi gerekse uluslararası aktörlerin Ortadoğu'ya dair politika, plan ve çatışmalarında Lübnan'ı karşı tarafa mesaj gönderdikleri bir posta kutusu gibi kullandığı ifade edilebilir.²⁹

Lübnan politikası bir bakıma bölge ülkelerinin çekişmelerinin ve güç savaşlarının sahası olarak ona yön veren iki bloklu yapının üzerinden de okunabilir. Ülke siyasetinin bu ikili yapı-

sını bugün Şii Hizbullah liderliğindeki 8 Mart Bloku ve Sünni Gelecek Hareketi liderliğindeki 14 Mart Bloku temsil ediyor. İki blok arasında siyaseti işlemez hale getiren temel çatışma alanlarının; ülkenin bağımsızlığı ve Suriye'nin Lübnan üzerindeki müdahil varlığı, İsrail karşısında gösterilecek tavrın niteliği ve diğer ülkelerle kurulacak ilişkilere dair yapılan dost ve düşman tanımları etrafında belirlendiği ifade edilebilir.³⁰

Bölünmüşlüğün, üstünlük mücadeleleri ve çatışmaların hakim olduğu Lübnan tarihinde farklı siyasal ve mezhepsel gruplar arasındaki anlaşmazlıklar eski Başbakan Refik Hariri döneminde gerçekleştirilen politikalarla bir süreliğine de olsa durulmuştu. Lübnan'ın en zengin iş adamlarından olan ve Suudi ailesi ile yakın ilişkileri olan Hariri döneminde ülkenin ağır hasar görmüş altyapısının iyileştirmesine yönelik projeler ve finansal yatırımlar ile olumlu bir ivme yakalanmış, ancak Hariri'nin 2005 yılında bir suikast sonucu hayatını kaybetmesi ile ülkenin gidişatı tersine dönmeye başlamıştır.³¹

Söz konusu suikast bugün ülke siyasetinde birbirine muhalif iki kanat olan 14 Mart ve 8 Mart blokları arasındaki kutuplaşmanın hem adını koymuş hem de daha da derinleşmesine yol açmıştır.³² Gelecek Hareketi suikastın müsebbibi olarak Hizbullah'ı dolayısıyla Suriye ve İran'ı işaret ederken³³ Hizbullah, Hariri'nin ölümünde İsrail'in parmağı olduğunu iddia etmiştir.³⁴ Son tahlilde siyasiler arasındaki çekişme sokağa taşınmış, iki blokun taraftarları ülke genelinde büyük protesto eylemleri düzenlemiştir. Eylemlerin düzenlendiği tarihler olan 8 ve 14 Mart ülkenin iki etkili blokunun ismi olarak anılmaya başlamıştır.³⁵ İki blok ara-

27. Nur Köprülü ve İlker S. Ebre, "Lübnan'da Çoklu Güç Paylaşımı ve Ortaklıkçı Demokrasi Zeminin Arap Ayaklanmaları Sonrası Geleceği", *Akademik Ortadoğu*, VIII/1, (2013), s. 2.

28. Jawad Iqbal, "Orta Doğu'da Vekalet Savaşları ve Çıkar İttifakları", *BBC*, 9 Nisan 2015.

29. "Ortadoğu'nun Posta Kutusu: Lübnan", *Al Jazeera Türk*, 27 Aralık 2013.

30. Ayrıntılı bilgi için bkz. Veysel Ayhan ve Özlem Tür, "İçsel Dinamikler ve Ulusal Aktörler Bağlamında Lübnan Krizinin Analizi", *Akademik Orta Doğu*, III/1, (2008).

31. "Eski Lübnan Başbakanı Hariri'ye Suikast", *Radikal*, 14 Şubat 2005.

32. Köprülü ve Ebre, a.g.e, s. 4.

33. "Lübnan'ı Vuran Suikast", *Radikal*, 28 Aralık 2013..

34. "Hariri Suikasti İsrail Komplosu", *Dünya Bülteni*, 6 Ekim 2010.

35. Köprülü ve Ebre, a.g.e.

sındaki temel ihtilaf noktaları İsrail ile savaşa dahil olup olmamak ve Suriye'nin Lübnan'daki varlığını tanıyıp tanımamaktan kaynaklanmaktadır. Söz konusu sebepler göz önünde bulundurulduğunda 8 Mart Bloku'nun İran ve Suriye'ye, 14 Mart Bloku'nun ise Suudi Arabistan ve Katar'a daha yakın çizgide politikalar izlediği ifade edilebilir.

Suudi Arabistan ile İran arasındaki tırmanan rekabetin Lübnan üzerinde siyasi, ekonomik ve güvenlik endişeleri olmak üzere üç temel noktada etkili olacağı dile getirilebilir.

Bu ayrışma Suriye İç Savaşı ile birlikte Lübnan üzerinde daha ciddi etkiler yaratmaya başlamıştır. Ülke, güvenlik endişelerine sebep olan terör eylemleri ve mezhepsel kutuplaşma ile başta Suriyeli sığınmacıların artan sayısı olmak üzere bir dizi sosyo-ekonomik problemin kaskacında zorlu bir eşiğe gelmiştir.³⁶ Sadece siyaset alanında değil tüm kurum ve kuruluşlarda mezhep kotasının geçerli olduğu Lübnan'da, bu durum bir yandan orduyu kendi içinde gruplara ayrışmasına yol açarak zayıflatırken bir yandan da Suriye üzerinden sağladığı askeri ve maddi destek ile Hizbullah'ı ülkenin en güçlü silahlı aktörü konumuna getirmiştir. Hizbullah'ın bir silahlı direniş örgütü olarak Lübnan'da ve bölgede güçlenen varlığı başta Sünniler olmak üzere diğer grupların güvenlik endişelerinin artmasına yol açmıştır. Ole Waever'e göre; toplumsal güvenlik sektörünün ana kavramını "kimlik" oluşturmaktadır. Herhangi bir topluluk bir gelişmeyi veya potansiyel durumu, kendi varlığına yönelik bir

tehdit olarak tanımlarsa toplumsal güvensizlik oluşmuş demektir.³⁷ Bu tespitten hareketle, Lübnan'da güvenlik endişesinin artmasının, söylemini mezhepsel ayrılıklar üzerinden geliştiren grupların "kimlik"lerini daha fazla sahiplenmelerine ve "öteki"ye karşı artan tepkinin daha şiddetli gösterilmesine yol açtığı ifade edilebilir. Bu bağlamda kimliklerine daha sıkı sarılan grupların ülke dışı aktörlerin desteğine daha muhtaç hale gelmesi, dolayısıyla dışarı ile olan ittifakların da daha fazla kuvvetlenmesi doğaldır.

Lübnan'ın özellikle son beş yıldır içine girdiği yıpratıcı ve tehlikeli döngü de tam bu noktada şekillenmektedir. Hizbullah'ın İran ile iletişiminin sürekliliği için Suriye'ye duyduğu ihtiyaç açıktır. Bu bağlamda Hizbullah'ın hem Lübnan siyasetinde hem de bölgede silahlı bir aktör olarak varlığını idame ettirebilmesinin, Suriye'deki rejimin siyasi hakimiyetinin devam ettirilmesine, en azından iktidarın muhalifler lehine el değiştirmemesine bağlı olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla Hizbullah, Lübnan içerisinde giderek artan tepkiye karşı İran, Suriye ve Rusya ile ittifak halindedir. Bu ittifak hali Suriye savaşının uzaması sebebiyle hem kayıpların hem de Lübnan üzerindeki olumsuz etkilerin artmasına yol açmakta, bu durum da Hizbullah'ı Lübnan içerisinde soktuğu güç durum sebebiyle söz konusu ittifaka daha bağımlı hale getirmektedir. Ülke içerisindeki bu bölünmüşlük bölgenin hemen hemen her önemli gelişmesinde kendisini göstermiştir. Örneğin; Suudi Arabistan'ın Yemen'e müdahalesi konusunda 14 Mart Bloku bünyesindeki liderler Suudi Arabistan yanında yer aldıklarını ve bu müdahaleyi desteklediklerini bildiren açıklamalar yaparken, 8 Mart Bloku Suudi Arabistan'ın Yemen'e müdahalesinin meşru olmadığını iddia etmiştir.³⁸ Yine 14 Mart liderleri Suudi Arabistan liderliğinde kurulan terör karşıtı koalisyonla

36. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Gisele El Khoury "How the Syrian War Impacts Politics and Sectarianism in Lebanon", Mutfah, <http://mutfah.org/how-the-syrian-war-impacts-politics-and-sectarianism-lebanon/#.VpTPmraLQdV>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2015).

37. Ole Waever, *Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi*'nden aktaran Nur Köprülü, a.g.e., s. 8.

38. "Lebanese Factions Battle to Control Yemen Narrative", *Al Jazeera*, 18 Nisan 2015.

Lübnan'ın güvenliği için destek verilmesi gerektiğini savunurken, 8 Mart liderleri bu koalisyona şiddetle karşı çıkmıştır.³⁹

İran'ın bölgedeki eylemleri ve Hizbullah'ın bu faaliyetlerdeki konumu Sünniler başta olmak Lübnan'daki Hizbullah karşıtlarının, Suudi Arabistan, Katar ve Batılı müttefikleri ile ilişkilerini daha bağımlı hale getirmektedir. Her iki rakip siyasi grup, birbirlerine karşı müttefikleri ile kuvvetlenmekte, safların karşılıklı olarak ayrışması ve ittifaklar içindeki bağın kuvvetlenmesi de Lübnan içerisindeki ayrışmayı derinleştirmektedir. Son tahlilde Lübnan, içinde bulunduğu kaos ve kriz ortamından dış aktörlerin müdahalesi olmaksızın çıkamayacağı bir noktaya gelmiştir.

İsrail'e karşı mücadelesi ile belli bir popülerite yakalayan Hizbullah, Suriye'de rejimin yanında aktif olarak savaşa katılmasını takiben Lübnan içerisindeki meşruiyetini hızla kaybetmeye başlamıştır. Özellikle 2012 yılı sonlarından itibaren Hizbullah'ın aktif olarak savaşa katılması Sünnilerin gözünde onun, "İsrail'e karşı Arapları koruyan milis gücünden Arapları öldüren"⁴⁰ ve Lübnan'ı savaşın eşiğine getiren bir örgüte dönüşmesine yol açmıştır. Hizbullah'ın Suriye'deki varlığı Selefî grupların mesajlarını Lübnan topları üzerinden gönderme sürecini tetiklemiş, son üç yıl boyunca Sünnilerin yoğunlukla yaşadığı Trablus ile Şii nüfusun çoğunlukta olduğu Güney Lübnan ve Bekaa Vadisi sayısız terör olayına sahne olmuştur.⁴¹

Parlamentoda Gelecek Hareketi ile oldukça yakın sandalye sayısına sahip olan Hizbullah ülke siyasetindeki boşluğu lehine kullanarak meclis oturumlarını protesto etmektedir. 8 Mart Bloku'nun meclis oturumlarına katılmaması oturumlarda üye yeter sayısının sağlanamaması anlamına gelmektedir. Siyasi kutuplaşmanın tırmandığı ve buna pa-

ralet olarak protesto gösterilerinin arttığı Lübnan'da genel seçimler de 2017 yılına ertelenmiş ve ülkede 19 aydır Cumhurbaşkanı da seçilememiştir.⁴² 14 Mart Blokuna bağlı Dürzi lider Velid Canbolat 2015 yılı sonunda ülkenin içinde bulunduğu zorlu durumu değerlendirirken "Lübnan'da cumhurbaşkanının kim olacağına Suudi Arabistan ve İran karar verecek. Şartlar bu iki ülkenin ortak bir isimde anlaşabileceği olgunluğa erişmedi henüz" ifadelerini kullanmış, Lübnan'ın içinde bulunduğu açmazdan kurtuluşunun bu iki ülkenin anlaşmasına bağlı olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla Lübnan için siyasi istikrarsızlık başta olmak üzere birçok problemin sonlanabilmesi için gerekli şartların olgunluğa erişmesi ihtimali 2016'nın henüz başında Tahran ile Riyad arasında patlak veren kriz ile sarsılmıştır.

Son tahlilde Suudi Arabistan ile İran arasındaki rekabetin kriz halini alması ve bu krizin taraflarca devam ettirilmesi Lübnan'daki iktidar boşluğunun da sürmesi anlamına gelebilir. Öte yandan bu iki ülke arasındaki rekabetin Suriye İç Savaşı'na yansımalarının Lübnan'daki kutuplaşmayı derinleştirebileceği ve dolayısıyla Lübnan'ı daha istikrarsız bir duruma sokabileceği düşünülebilir.

YEMEN

İran ile Suudi Arabistan'ın Yemen'de etkinlik kurma mücadelesi birbiriyle bağlantılı iki ana unsur üzerinden değerlendirilebilir: Yemen'i yönetecek aktörün kim olacağı ve jeopolitik rekabet. Ali Abdullah Salih yönetimindeki Yemen, aralarındaki sınır anlaşmazlıklarına rağmen Suudi Arabistan'ın önemli bir müttefikiydi. Salih, iktidarı döneminde hem kendisine hem de Suudi Arabistan'a tehdit olarak algıladığı Husi güçleriyle birçok kez çatışmalara girdi. Bu çatışmaların bazılarına Suudi Arabistan da dahil oldu. İran için ise Yemen –Irak, Suriye ve Lübnan gibi ülkelerle karşılaştırıldığında– ikincil öneme sahip bir ülke olmuşsa da, Yemen'de etkili olmak için kullanılabileceği (ve kullandığı) en önemli araç Husilerdir.

39. Sami Nader, "Saudi Anti-terrorism Coalition Raises Eyebrows in Lebanon", *Al Monitor*, 29 Aralık 2015.

40. Costas Faropoulos, "Hezbollah's Shifting Paradigm: From Resistance Movement to Regional Military Power", *Middle East Flashpoint*, No: 64, (9 Mart 2015).

41. "Guns Fall Silent in Lebanon's Tripoli as Army Moves in", *Reuters*, 27 Ekim 2014.

42. Mario Abou Zaid, "Lebanese Presidential Elections", *Carnegie*, 5 Şubat 2015.

Kuzey ve Güney Yemen'in birleştiği 1990 yılından Arap isyanlarının başladığı 2011 yılına kadar ülke siyasi açıdan istikrarlı bir dönem yaşamıştır. Salih döneminde, Yemen'in Suudi Arabistan'la ilişkilerinin oldukça yoğun olduğu, buna karşılık İran'la ilişkilerin çok alt düzeyde seyrettiği bilinmektedir. Ancak dikkat edilmesi gereken husus, bu dönemde İran'ın Yemen'deki faaliyetlerinin resmi kanallar dışında seyrettiği gerçeğidir. Tahran yönetimi bölgesel kutuplaşma siyaseti dolayısıyla resmi kanallardan ilişkileri yoğunlaştıramadığı ülkelerde, Şii unsurlar üzerinden bir nüfuz alanı oluşturmaya çalışmıştır. İran'ın Yemen'de bu anlamda ilişki kurabileceği kesim ülke tarihinde önemli bir yer işgal eden Zeydiler idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonrası Yemen'den çekildiği 1918'den 1962 devrimine kadar ülke, iki Zeydi İmam –İmam Yahya ve oğlu İmam Ahmed– tarafından yönetilmiştir.⁴³ 1962'den sonra ise Zeydiler devlet yönetimindeki etkinliklerini kaybetmişlerdir. 1978'den beri önce Kuzey Yemen sonra da Yemen'in devlet başkanlığı görevini yürüten Ali Abdullah Salih Zeydiliğe mensup olsa da, Zeydi doktrini bağlamında bir yönetim sergilememiştir.

Yaklaşık yüzde 30-35 civarındaki Şii nüfusuna rağmen Yemen'in, İran'ın dış politikası açısından Irak ve Suriye kadar öncelikli bir konumda olmadığı ifade edilmektedir. Suudi Arabistan ve onunla ittifak halindeki eski Yemen yönetimi mütemadiyen İran'ı ülkede istikrarsızlık yaratmaya çalışmakla suçlamışlardır. Özellikle 2004'te Seyyid Hüseyin Bedreddin El Husi'nin önderliğinde başlayan Husi isyanından beri İran, isyancıların destek aldığı olağan şüpheli ülkelerden birisi olarak görülmüştür.⁴⁴ Ali Abdullah Salih'i deviren protesto gösterilerinde Husilerin de yer aldığı ve geçiş sürecinin Suudi Arabistan öncülüğündeki Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) inisiyatifi ile gerçekleştiği dikkate alındığında, İran'ın geçiş sürecinde etkin bir konumda olmadığı ifade edilebilir.

43. "History", Yemen Web, <http://www.yemenweb.com/History.htm>

44. Bayram Sinkaya, "İran-Yemen İlişkileri ve Ensarullah Hareketi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 7, Sayı: 67, (Mart-Nisan 2015), s. 61.

Yemen'deki nüfuslarına rağmen Zeydilerin kitlesel anlamda politik bir ajandaya sahip olmadıkları ifade edilir. Zeydi mezhebine mensup ve nüfusun yüzde 5'ine tekabül eden Husiler ise, Sa'da kenti başta olmak üzere Suudi Arabistan sınırına yakın dağlık alanlarda yaşamaktadırlar. Husilerin politikleşme sürecinin İran'la kurdukları ilişkiler üzerinden gerçekleştiğine dair iddialar dikkate alınacak ciddiyete sahip. Bedreddin El Husi'nin vaazlarında sürekli Humeyni'ye dair söylemler kullanması, 1986'daki İran ziyareti ve 1994'ten sonra Hüseyin Husi'nin uzunca bir süre İran'da kalmış olması bu iddiaları destekler bir niteliğe sahiptir. Dahası 2004 yılında merkezi hükümet güçleri ile aralarındaki çatışmalarda İran yapımı silahlara rastlanmış olması erken dönemde ortaya çıkan somut bir kanıt olarak kabul edilmektedir.⁴⁵

Husiler 2004-2010 yılları arasında da bu bölgelerde Yemen güçleri ile –zaman zaman Suudi Arabistan'ın da müdahil olduğu– çatışmalara girdi. Bu çatışmaların mezhepsel ya da imamet rejiminin yeniden tesis edilmesine yönelik olduğuna dair yorumlar mevcut ancak Yemen'in siyasal tarihine bakıldığında çatışmaların iktidar mücadelesi bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Husilerin ideolojik olarak Amerika ve İsrail karşıtlığında bir söylem geliştirdikleri ve Salih rejimine de bu bağlamda isyan ettikleri ifade edilmektedir. Husilerin siyasal talepleri ise Sa'da bölgesinde daha fazla özerklik elde etmek, Zeydi okulların açılmasına izin verilmesi, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi ve kendilerine yönelik ayrımcılığa son verilmesi olarak özetlenebilir.⁴⁶

Bu güç mücadelesinin sonucu olarak, Husiler 2011 isyanları öncesinde Yemen'in kuzeyinde küçük bir bölgede sınırlı bir güce sahiptiler. Husilerin İran'la yakın ilişkiler kurmaları ve siyasi bir ajandaya sahip olmaları 1980'lere kadar gitse

45. İran ile Husiler arasındaki ilişkiye dair bir analiz için, Emel El Alim, "Husi-İran İlişkisi: Mezhep Kılıfı Çıkar İttifakı", *Aljazeera Türk*, 17 Nisan 2015.

46. Mehmet Ali Akyurt, "Yemen 2010", *Ortadoğu Yılığ* 2010, Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Cenap Çakmak, (Küre Yayınları, İstanbul: 2010), s. 318.

de, Yemen’de aktif bir siyasi aktör haline gelmeleri Salih’in devrilmesi ile başlamıştır denilebilir. Salih sonrası dönem aynı zamanda İran’ın Husilerle ilişkisinin açığa çıktığı süreçtir. 2013 yılında Cihan 1 isimli bir geminin Husilere silah taşıdığı iddiasıyla Yemen yönetimi tarafından durdurulduğuna dair haberler yayıldı.⁴⁷ Bu tür iddialar ABD hükümeti sözcüleri tarafından da açık bir şekilde dile getirilmiştir.⁴⁸ İran yönetiminin reddettiği bu iddianın gerçek olup olmaması bir tarafa, Yemen yönetimi ve müttefiklerinin Husi-İran ilişkilerini nasıl değerlendirdiğini göstermesi açısından önemlidir.

Salih’i deviren süreçte gerçekleşen protestolara Husiler de katıldı. Ancak KİK inisiyatifi ile Mutabakat Hükümetinin kurulduğu andan itibaren, Yemen’deki siyasal sürece muhalif bir pozisyon takındılar. Husiler, Ensarullah olarak bilinen milis güçleri ile ülkenin kuzeyindeki Sa’da kentini kontrol altına aldıktan sonra her geçen gün ülkenin güneyine doğru adım adım ilerleyerek önce Sanaa’yı ele geçirdiler. 22 Ocak’ta Cumhurbaşkanı Hadi, hemen ardından da Başbakan Baha istifasını sundu. 6 Şubat 2015’te Husiler Meclisi feshederek yönetime el koymuş oldular.

Husilerin bu ilerleyişleri İranlı siyasetler tarafından dikkate değer sözlerle değerlendirilmiştir. Ali Hamaney’e yakınlığıyla bilinen Tahran milletvekili Ali Rıza Zakai, Yemen’in başkenti Sanaa’nın Husilerin kontrolüne geçişini “İran devrimine katılma yolundaki dördüncü Arap başkenti” olarak nitelendirmiştir. Benzer bir açıklama Hamaney’in Danışmanı Ali Ekber Velayeti den geldi. Velayeti, Abdülmelik El Husi’yi Yemen devriminin lideri olarak överek “Hizbullah’ın Lübnan’da üstlendiği rolü, Ensarullahın da Yemen’de üstlenmesini umut ediyorum” sözleri ile Husilerin İran’la olan ilişkisini açık bir şekilde ortaya koydu.

Suudi Arabistan bu gelişmelere Körfez ülkelerinin desteği ile “Kararlılık Fırtınası” ile cevap ver-

di. Husilerin Sanaa’yı ele geçirmeleri sonucunda başlayan iç çatışmalar ve bu operasyonun Yemen’e maliyeti büyük oldu. Uluslararası Kızılhaç Komitesinin bildirdiği rakamlara göre, 2015 Ağustos ayına kadar 3.800 kişi ölmüş ve 20 bine yakın kişi yaralanmıştır. Bir milyondan fazla insan yer değiştirmek zorunda kalırken daha kötü durumda olan ve iş umuduyla gelen Sudanlıların yüzde 90’ı ülkelerine geri dönmek zorunda kalmıştır. Dahası yaklaşık 10 bin Yemenli de Cibuti’ye göç etmiş durumdadır. Çatışmalardan etkilenmeyen tek bir ailenin bile kalmadığını ifade eden Komite Başkanı Peter Maurier, Yemen’deki insani durumu “felaket” kelimesi ile tanımlamış ve durumun gündün güne kötüleştiğini vurgulamıştır.⁴⁹ 2015’in sonunda ise yarısından fazlası sivil olmak üzere ölü sayısının 5.000’i aştığı tahmin edilmektedir.⁵⁰ Bu noktada operasyonun sınırlarının ve hedeflerinin belirlenmesi ve çatışmanın mezhepsel bir boyuta taşınmaması, çatışmanın daha da derinleşmemesi açısından oldukça önemlidir.

Jeopolitik açıdan bakıldığında ise, Irak’ın genelini ve fakat özellikle güneyini Şii milisler üzerinden kontrol eden İran’ın, Yemen’i de Husiler eliyle kontrol etmesi, Suudi Arabistan’ı çevrelemesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Husilerin Yemen’deki iktidar mücadelesini kazanmaları, David Ottoway’ın deyişiyle “İran ve müttefikleri tarafından çevrelenmesinin son halkası”⁵¹ demektir. Öte yandan bölgesel düzeyde yaşanan güç mücadelesinin Yemen’e yansımaları olacaktır. Örneğin Suriye krizinin çözümüne yönelik çözüm parametreleri Yemen krizini de etkileyecektir.

2 Ocak 2016’da aralarında Şii din adamı Nimr’in de bulunduğu 47 kişinin Suudi Arabistan tarafından idam edilmesi, İran ile Suudi Arabistan’ın ilişkilerinin kesilmesine neden olan olayların tetikleyicisi oldu. Bunun yanında son

47. “İran Yemen’e Silah Gönderdiği İddialarını Yalanladı”, *Hürriyet*, 31 Mart 2015

48. “Letter from the President-Regarding the War Powers Resolution”, *The White House*, 14 Haziran 2013.

49. “Situation in Yemen ‘Catastrophic and Getting Worse’”, *Middle East Eye*, 11 Ağustos 2015.

50. “Yemen: Almost 2,800 Civilians Killed as Civil War and Saudi Arabia-led Air Strikes Take ‘Terrible Toll’ on Lives”, *Independent*, 5 Ocak 2015.

51. “Interview with David Ottoway”, *Pomeas*, 15 Temmuz 2015.

gerilimin doğrudan bir çatışmaya dönüşmesi riski çok yüksek değildir. Dolayısıyla bölgesel düzeye sıçrayan krizin Yemen’i bir hesaplaşma alanına çevirme potansiyeli mevcuttur. Böylesi bir senaryoda Yemen’deki çatışmaların şiddetlenmesi beklenebilir. İran’ın Sanaa büyükelçiliğinin Suudi uçakları tarafından bombalandığı iddiası bu durumun temel bir göstergesidir.

KÖRFEZ BÖLGESİ

Bugün itibarıyla Suudi Arabistan ve İran, Basra Körfezi ve Ortadoğu’daki güç dengeleri üzerinde doğrudan etkili olabilen iki başat bölgesel gücü oluşturmaktadır. İki ülke ilişkileri tarihsel süreç içerisinde inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Son yıllarda ise iki ülkenin birbirlerine ilişkin olumsuz algılamaları oldukça sertleşmiş, aralarındaki düşmanlık ve nefret şiddetlenmiştir. Bu iki aktör arasında bu tür bir davranış biçiminin ortaya çıkmasında üç ana etmeden bahsedilebilir.

Birincisi, Arap Baharı Suudi Arabistan ve İran gibi bölgesel güçler açısından bir taraftan üstesinden gelinmesi gereken tehditleri diğer taraftan ise bölgesel nüfuzunu artırabileceği fırsatları aynı anda ortaya çıkardı. Bu koşullar altında söz konusu iki ülke, aktif bir dış politika takip ederek bölgesel güç dengesini kendi lehlerine çevirmeye ve ulusal güvenliklerini garanti altına almaya çalışırken Körfez bölgesinde de karşı karşıya gelmektedirler. İran’ın Bahreyn ve Yemen’deki etkinliğini artırma çabaları ve Suudi Arabistan’ın her iki ülkeye de askeri müdahalede bulunmasını bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

İkincisi, Obama yönetimi altındaki ABD’nin enerjisinin çoğunu Ortadoğu’ya değil Uzakdoğu’ya harcama stratejisinin yol açtığı “bölgeden çekilme” algısının doğurduğu güç boşluğu kaçınılmaz olarak iki bölgesel gücü ikinci defa karşı karşıya getirmektedir. ABD’nin bölge üzerinde hakimiyetinin olduğu dönemde bölgesel güçler ve küçük devletler arasındaki anlaşmazlıklar ve çatışmalar kısmen kontrol altına alınabilirken, bu yeni dönemde bölgesel istikrar

ve güvenliği bozan devletleri dengeleyecek bir gücün olmaması durumu söz konusudur. Suudi Arabistan böyle bir bölgesel denklem içerisinde kendisini “kendi başının çaresine bakarak” İran’ı dengelemeye çalışmak zorunda hissetmektedir. Bu dengelemeyi ise savunmaya yüksek miktarda bütçe ayırarak ve ittifaklar kurarak yapmaktadır. 2015 yılında Suudi Arabistan öncülüğünde kurulan Arap İttifakı ve İslam İttifakı ile Riyad’ın 2014 yılında gerçekleştirdiği 80 milyar dolarlık savunma harcaması böyle okunabilir.

Üçüncü olarak, Riyad yönetiminin tüm önlemlerine rağmen İran’ın artan gücünün Suudi Arabistan nezdinde oluşturduğu korku taraflar arasındaki çatışma ve krizi kaçınılmaz kılmaktadır. Özellikle Tahran’ın hem Washington yönetimiyle ilişkilerini düzeltmesi hem de Moskova ile askeri ve siyasi bağlantılarını güçlendirmesi, bu yüzden güç dengesinin kendi aleyhine biçimleneceğini düşünen Riyad yönetimini ciddi bir terdirginlik içine sokmaktadır.

Suudi yönetiminin İran’la diplomatik ilişkilerini kesmesini takiben Riyad’a eklenen Körfez ülkelerinden de Tahran yönetimine karşı benzer tepkilerin gelmesi İran’ın bölgede oluşturduğu rahatsızlıkla yakından alakalıdır. Suudi Arabistan-İran ilişkilerinde baş gösteren diplomatik krizin Körfez bölgesindeki muhtemel yansımalarını ana hatlarıyla üç başlık altında toplamak mümkündür.

Bunlardan ilki, Körfezdeki ittifak ilişkilerinin hem muhteva hem de devletler bakımından yeniden biçimlenme ihtimalidir. Suudi Arabistan dışındaki Körfez ülkeleri, söz konusu anlaşmazlıkta alacakları tutum ve davranışlarla siyasi pozisyonlarını net bir şekilde ortaya koyarak ya Suudi Arabistan gibi İran’ı doğrudan karşılarına alacaklar ya da İran’a müsamaha gösterip Suudi Arabistan’ın yanında durmayacaklar. Böyle bir ikilem içerisine düşen Körfez ülkelerinin izleyecekleri politikalara göre iki ayrı senaryo söz konusu olacaktır.

Birinci olarak, İran’ın bölge ülkelerinin içişlerine müdahale etme alışkanlığı ve bölgesel yayılmacılığı karşısında Körfez ülkelerinin ortak bir

tavır sergilemeleri, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi devletler arasındaki İran tehdidi üzerinden askeri ittifak ilişkilerini güçlendirecektir.

İkinci olarak ise, Körfez ülkelerinin, Umman gibi kriz karşısında İran'a karşı tavır almaması durumunda KİK içerisinde yeni ve ciddi bir anlaşmazlığın ortaya çıkması muhtemel olacaktır.

Halihazırda her iki senaryoyu da işaret eden gelişmelerden bahsedilebilir. Örneğin birinci senaryoya ilgili olarak Bahreyn başta olmak üzere Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Kuveyt ve Katar Suudi Arabistan'a destek açıklamaları yapmakta gecikmediler. Riyad yönetimiyle paralel dış politika davranışı sergileyen Bahreyn, İran'a en sert tepki veren Körfez ülkesi oldu ve İran ile diplomatik ilişkilerini kestğini, İran'daki diplomatik temsilciliğini kapattığını ve İranlı diplomatların ülkeyi terk edeceğini açıkladı.⁵² Konuya ilişkin Bahreyn'den yapılan açıklamada, Suudi Arabistan'ın Tahran ve Meşhed'deki diplomatik temsilciliklerine saldırıların yapılması ve İran'ın Körfez ve Arap ülkelerinin içişlerine karışması nedeniyle diplomatik ilişkilerin kesildiği belirtildi.⁵³

BAE ise İran ile diplomatik temsil düzeyini aşağı çekerek maslahatgüzar seviyesine indirme kararı aldı ve İran'a ülkedeki diplomatik temsilcilerin sayısını azaltması çağrısında bulundu.⁵⁴ BAE'den yapılan açıklamada İran'ın Körfez ve Arap ülkelerinin içişlerine sürekli olarak karışmasının "eşi görülmemiş" bir seviyeye çıkması nedeniyle böyle bir adım atıldığının altı çizilmiştir.⁵⁵

Öte yandan Kuveyt ve Katar ise İran'daki Suudi temsilciliklerine yapılan saldırıları eleştirerek Suudi Arabistan'ın aldığı kararları desteklediklerini açıkladılar. İran'ı bölge devletlerinin içişlerine katılmakla suçlayan Kuveyt, İran'daki elçisini çekerken⁵⁶

Suudi Arabistan'ın güvenlik ve istikrarını korumaya dönük alacağı tüm önlemlere destek vereceğini açıkladı.⁵⁷ İran'da gerçekleşen saldırıları şiddetle kınadığını bildiren Katar yönetimi de, kardeş ülke Suudi Arabistan'ın güvenliğini sağlamaya dönük çabalarını desteklediğini vurgulayarak,⁵⁸ İran'daki büyükelçisini geri çağırma kararı aldı.⁵⁹

Suudi yönetiminin İran'la diplomatik ilişkilerini kesmesini takiben Körfez ülkelerinden de Tahran yönetimine karşı benzer tepkilerin gelmesi İran'ın bölgede oluşturduğu rahatsızlıkla yakından alakalıdır.

Körfez ülkeleri arasında İran ile yakın ilişkileri bulunan Umman'ın söz konusu krize ilişkin alacağı pozisyon bu ülkenin Suudi Arabistan'ın başı çektiği diğer Körfez ülkeleriyle ilişkilerinde soruna yol açabilir. İran konusunda her defasında tarafsız kalan Umman yönetimi, Suudi Arabistan'ın öncülük ettiği ne Yemen'de İran destekli Husilere yönelik operasyon gerçekleştiren "Arap Koalisyonu"⁶⁰ ne de "Teröre Karşı İslam Koalisyonu" içerisinde yer aldı.⁶¹ Riyad-Tahran arasındaki idam krizinde ise Muskat yönetiminden İran'ı kınayan herhangi bir açıklama gelmemesi Suudi yönetiminin tepkisine sebep olabilir. 2014 yılında Katar'a uygulanan yalnızlaştırma politikası Umman'a da uygulanabilir.

İdam krizinin Körfez'deki ikinci yansıması ise bölgede yaşayan Şii grupların yeniden hareketlenmesiyle ilgilidir. Bahreyn'de çoğunluk ve Suudi Arabistan'da ise ağırlıklı olarak petrol bölgelerinin

52. "Bahreyn İran'a İki Gün Tanıdı", *Yeni Şafak*, 4 Ocak 2016.

53. "Bahrain, Sudan Cut Iran Ties; UAE Downgrades Presence", *The Daily Star*, 4 Ocak 2016.

54. "Allies Back Saudi Arabia in Showdown with Iran", *Al Jazeera*, 4 Ocak 2016.

55. "Arap Governments Make Iran Pay for Saudi Embassy Attack", *Gulf News*, 4 Ocak 2016.

56. "Kuveyt de İran'daki Elçisini Geri Çağırıldı", *Yeni Şafak*, 5 Ocak 2016.

57. "UAE, Bahrain, Kuwait, Jordan Condemn Attacks on Saudi Missions", *Gulf News*, 4 Ocak 2016.

58. "Qatar Condemns Attack on Saudi Embassy in Tehran", *Doha News*, 4 Ocak 2016.

59. "Katar, İran Büyükelçisini Geri Çağırıldı", *Hürriyet*, 6 Ocak 2016.

60. "Saudi and Arab Allies Bomb Houthi Positions in Yemen", *Al Jazeera*, 26 Mart 2015.

61. "Iran, Iraq, Syria, Oman not Included S Arabia Forms 34-state Anti-terror Coalition", *International The News*, 16 Aralık 2016.

de olmak üzere her bir Körfez ülkesinde hatırı sayılır nüfusu bulunan Şii gruplar bulunmaktadır. 2011 Arap Baharı sürecinde Bahreyn ve Suudi Arabistan'daki Şiiler ayaklanmış, göstericilerle güvenlik güçleri arasında çatışmalar çıkmıştı. Suudi Arabistanlı Şiilerin lideri Şeyh Nimr'in idam edilmesi de mezhepsel düşmanlığı derinleştirmek suretiyle benzer bir istikrarsızlık ve çatışmayı beraberinde getirebilir. Nitekim hem Bahreyn hem de Suudi Arabistan'daki Şiiler derhal hükümet karşıtı gösteriler yapmaya başladılar.⁶² Örneğin Suudi Arabistan'da Şiilerin çoğunluğu oluşturduğu el-Ahsa bölgesinde polislere yapılan silahlı saldırıda bir polis hayatını kaybetti.⁶³ Bahreyn'de ise şiddete başvuran göstericiler güvenlik güçlerine karşı molotof kokteyli kullandılar.⁶⁴

İdam krizinin bir üçüncü ve son sonucu ise bölgesel güç mücadelesi içerisinde olan Suudi Arabistan ve İran'ın politikalarının daha da sertleşmesi ve bölgesel sorunların çözümünün zorlaşmasıdır. Basra Körfezi'nde süren rekabet ve güç mücadelesi Riyad ve Tahran arasında gerçekleşmektedir. Her iki ülke de bölgeyi nüfuz alanı olarak görmekte ve bu amaca ulaşmak için çaba sarf etmektedir. Suudi Arabistan bölgedeki İran'ın yayılmacılığına karşı Sünni rejimler ile ittifak kurmakta ve bölgedeki nüfuzunu artırmaktadır. İran ise bölgedeki etkinliği artırmak ve bölgesel güç dengesini kendi lehine çevirmek için Sünni rejimler içindeki Şiilerle mezhep dayanışmasını devreye sokmaktadır. Riyad yönetimi, Tahran'ın Körfez bölgesindeki etkisini sınırlandırmak için Umman dışındaki KİK üyelerini arkasına alma konusunda çok zorlanmayacak görünüyor. Hatta İran karşısında bölgede duyulan endişenin Katar gibi Riyad yönetimiyle diğer bazı konularda rekabet halinde olan ülkeleri de Suudi Arabistan'a yakınlaştırmış görünmektedir. Tahran yönetiminin, bölge ülkelerini endişeye

sevk eden müdahaleci politikalarının, karşı tarafta da müdahaleci ve saldırgan reflexler geliştirmek suretiyle en fazla kendisine zarar verdiğini görmesinin ne kadar zaman alacağı ise merak konusu olmaya devam etmektedir.

AFGANİSTAN VE PAKİSTAN

Kısaca Af-Pak olarak isimlendirilen Afganistan ve Pakistan gerek etnik, kültürel ve mezhebi yapısı, gerekse de uzun süredir içinde bulunduğu karmaşık politik süreçlerden ötürü hem İran hem de Suudi Arabistan tarafından nüfuz alanı olarak görülmekte ve tarafların önemli rekabet alanlarından birisini oluşturmaktadır.

İran açısından bakıldığında Afganistan tarihsel açıdan Büyük Aryan bölgesinin ve son dönemlerde İran'ın sıklıkla vurgu yaptığı "kültürel İran"ın doğal bir parçasıdır. İki ülke arasındaki dil birliği ve Afganistan nüfusunun yaklaşık yüzde 20'sini oluşturan Şii nüfus İran'ın bu ülkeye yönelik ilgisinin ve nüfuz oluşturma gayretlerindeki avantajının kaynakları arasındadır. Öte taraftan Afganistan, İran için coğrafi konum itibarıyla Asya'ya açılan kapılarından birisi olması hasebiyle de büyük önem arz etmektedir. Pakistan sözcüğü olduğunda da İran için aynı durumun geçerli olduğu söylenebilir. Buna ek olarak Pakistan 30 milyon civarında Şii vatandaşı ile dünyada İran'dan sonra en kalabalık Şii nüfusa sahip ülke olma özelliği taşımaktadır. Bu da İran'ın Pakistan'a yönelik ilgi ve nüfuz çabasının kaynak ve avantajını oluşturmaktadır. Bütün bunlarla birlikte hem Afganistan hem de Pakistan'da İran için tehdit oluşturacak ciddi bir ideolojik ve mezhebi potansiyel mevcuttur. Tüm bunlar İran'ın bu iki ülkeyle yakından ilgilenmesine yol açmaktadır.

Suudi Arabistan ise Afganistan ve Pakistan'da 1970'lerden itibaren bir vekalet savaşı sürdürmektedir. Bu mücadele önceleri Soğuk Savaş döneminde Amerikan Blokunun yanında yer alan Suudi Arabistan'ın Sovyetler Birliği ve komünizmi Afganistan'da durdurma ve geriletme çabası-

62. "Protests as Saudi Arabia Executes 47 on Terror Charges", *Al Jazeera*, 3 Ocak 2016.

63. "Suudi Arabistan'da Polise Silahlı Saldırı", *Yeni Akit*, 4 Ocak 2016.

64. "Protests as Saudi Arabia Executes 47 on Terror Charges", *Al Jazeera*, 3 Ocak 2016.

nın sonucu olarak ortaya çıktı. Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra ise Suudi Arabistan'ın Afganistan politikası değişerek komünist ideolojinin geriletilmesinden, büyük rakibi İran'ın Güney ve Orta Asya'daki nüfuzunun engellenmesine doğru evrildi. Suudi Arabistan yönetimi Taliban gibi İran ile teolojik karşıtlıkları olan hareketlerin Şii doktrinini, dolayısıyla da İran'ın bölgede yayılmasının doğal engelleyicisi olduğunu düşünmektedir. Bu düşünce Suudi Arabistan'ın hem Afganistan hem de Pakistan'da etkin olma çabalarının önemli nedenlerinden biridir. Bu çerçevede Af-Pak'ın Suudi Arabistan ve İran ile ilişkilerinin değerlendirilmesi önem kazanmaktadır.

Önce iki ülke rekabetinde Afganistan'ın durumuna bakalım. Dünyada dış olaylardan en çok etkilenen ve büyük oranda dışa bağımlı olan devletlerin başında gelen Afganistan, İran-Suudi Arabistan geriliminden de oldukça fazla etkilenme potansiyeline sahiptir. İki ülkenin rekabetinin sertleşerek artıyor olması Afganistan'ı ciddi problemlerle karşı karşıya bırakabilecektir.

Afganistan üzerinde İran ve Suudi rekabeti, farklı kesimlerin değişik alanlarda finansından, teolojik ayrımları vurgulayan dini medreseler açmaya kadar çeşitli düzlemlerde kendini göstermektedir. İran uluslararası sahnedeki imajını düzelttikçe Afganistan'da daha etkili olmaya çalışmaktadır. Özellikle İran'a yönelik Batı tarafından uygulanan ambargoların kalkması Tahran'ı Afganistan'da ticari açıdan da avantajlı konuma getirecektir. Çünkü bu yolla Afganistan ticari ilişkilerinde Pakistan'a mahkum olmaktan kurtulabilecek, dolayısıyla da büyük sorunlar yaşadığı Pakistan'a karşı eli güçlenecektir. Bu ihtimal Suudi Arabistan'ı tedirgin etmektedir. Bu tedirginliğin artması Suudi Arabistan'ı Afganistan'daki silahlı güçler üzerindeki nüfuzunu kullanarak İran'ın Afganistan ile olan doğu sınırlarını istikrarlılaştırma çabasına yöneltebilir. Halihazırda İran'ın Afganistan ve Pakistan ile olan doğu sınırları İran için önemli bir güvenlik tehdidi ile karşı karşıyadır. Nitekim İran'ın bu sınırları oluşturan Sistan-Belucistan eyaletinde son zamanlarda ar-

tan Sünni milis saldırıları İran tarafından Suudi Arabistan'la ilişkilendirilmektedir.

Suudi Arabistan ve İran'ın Afgan halkı nezdindeki imajına gelince, bu konudaki algıların her iki ülkenin politikalarına göre dönemsel farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Suudi Arabistan söz konusu olduğunda, bir taraftan Müslümanların kutsal beldelerinin bu ülkede yer alması, öte taraftan Sovyet işgaline karşı Suudi Arabistan'ın mücahitleri desteklemiş olması Afgan halkının Suudi Arabistan'a karşı olumlu duygularına kaynaklık etmektedir. Ama öte taraftan Afgan halkına büyük acılar çektirmiş olan Taliban rejimini tanıyan üç devletten biri Suudi Arabistan idi. Ayrıca mevcut yönetime karşı hala savaştan Taliban ve Hizb-i İslami gibi silahlı gruplar üzerinde etkisi olan Riyad'ın, Afganistan'da barışın sağlanması konusunda etkili bir rol üstlenebilecekken bu konuda gerekli çabayı göstermemesi Suudi Arabistan'a dair halk nezdindeki olumsuz imajın bir başka nedenidir.

Suudi Arabistan gibi İran da Sovyet işgali döneminde Afganistan'a büyük yardımlarda bulunmasından dolayı Afgan halkı nezdinde olumlu imaja sahip oldu. Üstelik savaş nedeniyle Afganistan'dan kaçan milyonlarca insan İran'a sığındı ve İran hala 2 milyonun üzerinde olduğu tahmin edilen Afgan nüfusuna ev sahipliği yapmaktadır. Öte taraftan İran, Afgan Şiiileri üzerinde dikkate değer bir etkiye sahiptir ki, bunlar ülkenin yüzde 20'sinden fazlasına tekabül etmektedir. Buna karşılık İran da Suudi Arabistan gibi Afganistan'daki iç savaşa taraf olmak suretiyle ülkenin yıkımında sorumluluk sahibi olmuştur. Afganistanlılar Suudi Arabistan ve İran arasında 90'lı yıllarda yaşanan vekalet savaşının acı hatıralarını hala taşımaktadırlar.

Afganistan'ın mevcut cumhurbaşkanı Eşref Gani Ahmetzai iş başına geçtiği günden itibaren Suudi Arabistan ile yakın ilişkiler kurma yoluna giderek bu konuda İran ile karşı karşıya kalmasına yol açacak adımlar attı. Kabil'in Suudi Arabistan liderliğindeki Yemen operasyonunu des-

teklemesi bunlardan biridir.⁶⁵ Eşref Gani, Suudi Arabistan aracılığıyla Taliban ile barış yollarının açılmasını ummaktadır. Çünkü Suudi Arabistan hala Taliban üzerinde nüfuz sahibidir ve onun baskısı olmadan Taliban'ın barış görüşmelerine katılması zor görünmektedir. Eşref Gani aynı zamanda Pakistan'la ilişkiler konusunda da Suudi Arabistan'a ihtiyaç duymaktadır.

Afganistan ve Pakistan hem İran hem de Suudi Arabistan tarafından nüfuz alanı olarak görülmektedir.

Kabil yönetiminin, Suudi Arabistan'ın müdahaleci politikalarına verdiği bu desteği daha da ileriye götürmesi İran'ı rahatsız edecektir. Bu da Afganistan için yeni sorunlar anlamına gelecektir. Çünkü İran özellikle ABD'nin Afganistan işgali sonrasında burada oldukça etkin oldu. ABD ve NATO'nun Afganistan işgalinde İran ciddi bir rol üstlendi ve buna karşılık bu blok tarafından Tahran'ın Afganistan'daki çıkarları gözetildi. Kaldı ki, yukarıda değinildiği gibi, İran Afganistan'da önemli bir nüfus oluşturan Şiiiler üzerinde zaten etkindir ve buna ek olarak İran'da hala önemli miktarda Afgan mülteci yaşamaktadır. İran'ın istediğinde bu kartları kullanabileceğini bilen Afganistan yönetimi Suudi Arabistan ve İran arasında tercih yaparken oldukça dikkatli davranmak durumundadır.

Sonuç olarak Suudi Arabistan ile İran arasındaki rekabetin artması ve Müslüman ülkelere bu rekabette taraflarını belirleme konusunda zorlamada bulunulması durumunda Afganistan, Suudi Arabistan'la ilişkilerini korumakla birlikte aynı zamanda İran'la stratejik ilişkilerini de sürdürmek zorundadır. Bu türden bir strateji zor ve sıkıntılı olabilir ama Afganistan'ı Suud-İran gerginliğinde barış içerisinde tutmanın tek yolu da budur.

İran ile Suudi Arabistan arasındaki rekabetin Pakistan üzerindeki yansımalarına gelince, Suudi Arabistan açısından Pakistan'ın her zaman için önemli bir müttefik olduğu tespitiyle başlamak yerinde olacaktır. Pakistan'ın nükleer gücünün Suudi Arabistan'ın bu ülkeye yönelik ciddi mali yardımlara karşılık Suudi Arabistan'ın da hizmetinde olduğuna yönelik yaklaşım bunun göstergelerinden biridir. Gerçi Pakistan yönetimi bir taraftan da ABD ve Hindistan arasındaki stratejik ortaklıktan dolayı ABD'nin bölgedeki rakibi olan İran'la da ilişkilerini geliştirerek bir denge kurmaya çalıştı ancak son dönemde bölge politikasında yaşanan dikkate değer değişimlerden sonra bu hamlesi boşluğa düşmüş görünmektedir. Bütün bunlar Pakistan'ı Suudi Arabistan'a daha da yaklaştırdı. Suudi Arabistan'ın Yemen'e yönelik gerçekleştirdiği operasyona Pakistan'ın desteği bunun son örneğidir. Pakistan'ın söz konusu operasyona fiilen katılacağı ve bölgeye asker göndereceği açıklanmıştı. Ancak aynı örnekte görüldüğü üzere son anda operasyona askeri destek vermekten vazgeçmesi Pakistan'ın İran'ı tamamen karşısına alamamasından kaynaklanmaktadır.⁶⁶ Pakistan'ın bu çekincesinin haklı nedenleri vardır. Pakistan'ın Yemen operasyonuna katılmasının ciddi sonuçları olacağı ortadaydı. Pakistan'ın 30 milyon civarında Şii vatandaşı üzerindeki İran etkisi düşünüldüğünde İslamabad'ın işinin o kadar kolay olmadığı anlaşılacaktır. Esas itibarıyla bugün çokça gündeme getirilen Sünni-Şii çatışması ihtimalinin en kırılgan fay hattını Pakistan oluşturmaktadır. Çünkü bu ülkedeki Şii ve Sünniler hiçbir zaman iyi ilişkiler içerisinde olmadılar. Bu ülkede iki mezhep mensupları arasında çatışma ve karşılıklı saldırılar hep yaşanageldi. Bir taraftan Suudi Arabistan tarafından desteklenen Selefi gruplar, diğer taraftan İran tarafından desteklenen Şii gruplar yıllarca Pakistan'ın önemli sorunlarından biri oldu. Pakistan, İran-Suudi Arabistan gerginliğinde kesin olarak hangi tarafı seçerse seçsin diğer taraf buna karşılık Pakistan'ı karıştırma potansiyeline sahiptir. Yine de son tahlilde Pakistan'ın İran'dan çok Suudi Arabis-

65. <http://goo.gl/nJWPoe>

66. "Mezhеспel Gerilim Pakistan'ı Zorluyor", *TRT Haber*, 9 Nisan 2015.

tan'a daha yakın durduğu açıktır. Bunun sebeplerine dair birçok şey söylenebilir. Pakistan'ın ekonomik sorunlarının onu Suudi Arabistan'a bağımlı kılması ve mevcut başbakan Navaz Şerif'in ülkeden kaçtığına Suudi Arabistan'ın kendisine kucak açmış olması bunlar arasında sayılabilir. Diğer taraftan yıllardır İran-Pakistan ilişkilerinde problemler görülmektedir. Komşu olan iki ülke sınırında İran'a karşı savaşan Sünni örgütlerin Pakistan tarafından desteklendiği iddiası iki ülkeyi yer yer sıcak çatışmanın eşiğine getirmiştir.⁶⁷

Suudi Arabistan açısından bakıldığında Pakistan'ın kendi yanında olmasının önemli stratejik avantajları vardır. Suudi Arabistan nezdinde Pakistan, Şii İran'a karşı bir tür Sünni duvardır. Buna ek olarak bölgede Taliban'ın devrilmesinden sonra İran nüfuzunun gittikçe artıyor olması ve peşinden Saddam Hüseyin sonrası bu etkinin Irak'ta da görülmesi İran etkisinin sınırlandırılması çabalarına ciddi darbe vurdu. Taliban ve Saddam sonrası oluşan güç boşluğunun Tahran tarafından doldurulmaya başlanması hem Suudi Arabistan'ı hem de Pakistan'ı ziyadesiyle rahatsız etmektedir. Bu durum iki ülkeyi İran'a karşı birbirlerine daha da yaklaştırmaktadır. Ancak yukarıda da değinilen nedenden ötürü Pakistan bu konuda kendini oldukça dikkatli olmak ve bir denge tutturmak zorunda hissetmektedir.

Sonuç olarak Af-Pak Suudi Arabistan ile İran arasında uzun süredir devam eden mücadelenin önemli alanları arasında yer alagelmıştır. İki ülke arasındaki gerginliğin artması bu bölgeyi daha çok istikrarsızlaştıracaktır. Af-Pak için asıl tehlike gerilimin artması ile birlikte kendilerini kesin bir şekilde saf belirlemek zorunda hissetmeleri olacaktır. Çünkü hangi tarafı seçerlerse diğer tarafın bölgeyi karıştırma güç ve imkanı vardır. Özellikle Pakistan'da böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi büyük tehlikelere yol açacaktır. Çünkü zaten birbiriyle problemlili olan ve sık sık çatışan Pakistan Şii ve Sünnilerinin artan gerilimden çok kolay etkileneceği ortadadır. Bu yüzden Pakistan ko-

nusunda oldukça dikkatli olmak gerekmektedir. Zira orada patlak verecek büyük olaylar İslam dünyasını oldukça kaygılandıran mezhep savaşı ihtimalini artık geri dönülmesi çok zor olacak boyutlara taşıma potansiyeli taşımaktadır.

SONUÇ

İran ve Suudi Arabistan gibi, sadece Ortadoğu'nun değil İslam dünyasının da en önemli devletleri arasında yer alan iki ülkenin son krizle birlikte, bugüne kadar temsilciler üzerinden yürüttükleri çatışmayı doğrudan yürütür hale gelmeye doğru yaklaşımları bütün Ortadoğu için ciddi riskler barındırmaktadır. Tahran ile Riyad arasındaki gerginliğin artması iki ülke arasındaki sıcak çatışma riskini artırdığı gibi, başta Suriye ve Yemen sorunu olmak üzere bölge sorunlarının diplomatik yollarla çözülme şansını da azaltmaktadır. Çünkü her iki ülke de bölgedeki sorunların çoğunda destekledikleri aktörler üzerinden taraf konumundadır ve onların rızası olmadan bu sorunların çözümü mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle, Ortadoğu'da zaten zor olan barıştan söz edebilmek için İran ile Suudi Arabistan arasındaki krizin daha fazla büyümeden diplomatik yollarla çözülmesi çok önemlidir.

Ancak her iki ülkenin içerisinde de "şahin" kanadı temsil eden politikacıların varlığı ve bunların Tahran ve Riyad'ın dış politikalarını belirleme konusundaki ağırlıkları diplomatik çözümün önünde ciddi bir engel olarak durmaktadır. Kendi ülkesinin çıkarlarını karşı tarafın zaaf ve zayıflıklarında gören bu güç politikası yanlıları şu an için bütün dikkatlerini karşı tarafın zayıflatılmasına yöneltmiş durumdadırlar. Bunun için de, başta o ülkedeki kendi kimliksel aidiyetlerine yakın kesimlerle işbirliği olmak üzere bütün yolları denemeye çalışmaktadırlar. Bunun yanında, karşı tarafın hareket kapasitesini daraltmaya yönelik olarak onun çevrenemesine yönelik politika izledikleri, bu çerçevede karşı ülkenin etrafındaki devletlerin dahil olduğu bir

67. "İran'dan Pakistan'a Uyarı", *Al Jazeera Türk*, 17 Ekim 2014.

ittifak ağı oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir. Bu çevreleme politikasının yansıması olarak İran ve Suudi Arabistan'ın, sınırlarında yer alan Irak, Yemen, Bahreyn, Afganistan ve Pakistan üzerinde her iki ülkenin çetin bir güç mücadelesi içerisinde olduğu ve bu mücadelenin ikisine de komşu olmayan, ancak Şii ve Sünni nüfus barındıran Suriye ve Lübnan'a da yayıldığı görülmektedir. Tahran ve Riyad'ın, aralarındaki güç mücadelesinde kendi pozisyonlarını kuvvetlendirmek için bu ülkelerde kendilerine yakın yönetimler oluşturmak istemelerinin bu ülkelere maliyeti ise genellikle iç savaş, çatışma veya en azından siyasal istikrarsızlık olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüzde Suriye ve Yemen bu güç mücadelesinin bedelini en ağır ödeyen ülkeler olarak görülürken, Irak, Lübnan, Bahreyn, Afganistan ve Pakistan'da istikrarın bir

türlü sağlanamamasında Riyad-Tahran rekabetinin etkisi yadsınamaz boyutlardadır.

Suudi Arabistan ve İran'daki "şahinler" in karşı tarafın çevrelenmesi, sıkıştırılması, zayıflatılmasına dayalı bu güç politikasının başarılı olamayacağını, hem bu politikanın aracı olarak müdahil oldukları ülkelere hem de kendilerine zararlarının çok büyük olacağını anlayıp diplomatik çözümleri ve işbirliğini esas alan bir politikaya yönelmeleri zor görünüyor. Aynı şekilde, bu iki ülke arasındaki çatışmayı kendi çıkarları için faydalı gören bazı bölgesel ve küresel aktörlerin de, bu çatışmanın aslında bütün Ortadoğu üzerinden dünya politikasını da risk altına soktuğunu görmedikleri anlaşılıyor. Bu durumda günümüzde sayıları azalan diplomatik çözüm yanlılarının, Suudi Arabistan-İran gerginliğinin azaltılması için daha fazla çalışmaları gerekiyor.

Ortadoğu'nun iki önemli bölgesel gücü olan İran ve Suudi Arabistan arasındaki güç mücadelesi çok uzun bir geçmişe sahip olsa da Arap Devrimleri ile başlayan sürecin iki ülke arasındaki bu mücadeleyi iyice derinleştirdiği ve bütün Ortadoğu bölgesi açısından çok ciddi sorunlar doğuracak boyutlar taşıdığı görülmektedir. Neredeyse bütün Ortadoğu ülkelerinin Tahran ile Riyad arasındaki güç savaşının cephesine dönüştüğü bir dönemde, bu çalışmada iki ülke arasındaki söz konusu mücadelenin farklı boyutları ve bölgesel yansımaları ele alınacaktır. Bu çerçevede, bugün İran ile Suudi Arabistan arasındaki rekabetin en kanlı sahnelerinin yaşandığı Suriye, Yemen ve Irak'ın yanında, Afganistan ve Pakistan üzerinde bu rekabetin hangi dinamikler üzerinden şekillendiği değerlendirilecektir. Benzer şekilde, sadece siyasi olarak değil, aynı zamanda coğrafi olarak da iki ülke arasında sıkışmış olan Bahreyn ve Körfez'deki diğer Arap devletleri üzerinden söz konusu güç mücadelesinin nasıl yürütüldüğü de analiz edilecektir.

ANKARA • İSTANBUL • WASHINGTON D.C. • KAHİRE

www.setav.org